СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 7—10

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска 28, Тел. 24-701

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII Нова серија Св. 7—10

ЗНАЧАЈ РАДА КОМИСИЈЕ ЗА УЈЕДНАЧЕЊЕ ПРАВОПИСА[1])

Ми смо земља са најсавршенијим правописом. Тако се увек вели. Вука Караџића прослављају и домаћи и страни научници што је у своје време умео да одоли свим струјама које су желеле да и наш правопис буде историски или етимолошки. Вук је с правом одговарао да наш језик, онако како га је он давао, нема историје, па зато не може имати ни историског правописа. Сви су народи, говорио је он, отпочињали да пишу као што су говорили, па тако мора бити и са нашим народом. А како је он, Вук, први почео да пише тим новим језиком, он је сматрао да лично његов правопис и треба да послужи као мерило за језик којим је он први у новој историји нашој почео писати.

Тако је он проглашавао своју ортографску и графичку реформу од 1818 једино правилном и обавезном за наш народ.

То је она велика тековина за наш народ и његову културу која се зове фонетским правописом књижевног језика: „пиши како говориш". Колика је то добит за нашу културу, може се замислити ако се погледа развитак великих модерних књижевних језика, напр. енглеског. У току времена код Енглеза развила су се готово два језика: књижевни са историским правописом и говорни са фонетским изговором. Да се утврди веза и једног и другог, треба познавати оба, треба засебно научити онај први и везати га за језик савременог Енглеза. Колико се тамо узалудног труда изгуби за

---

[1] Одржано као предавање на Народном универзитету у Сарајеву 21-III-1956 године.

нешто што се код нас добија без икакве муке; а колико је овде олакшано улажење у савремену културу и брзо и непосредно учешће у њој!

Вук је својом реформом, као и оним поправкама које је додавао у доцније време, обухватио само главни део проблема. Па и ту је у неким питањима остао неодлучан, и та нам питања задају сталне муке. То је како ће се написати *градски* и сл., тј. да ли ће се писати испред *ски д*, а затим и *г* и *ђ* и сл. Од свих могућних решења он је изабрао најпримарније, историско-етимолошко писање. Сем тога и у случајевима као *претседник*, он је био исто тако неодлучан и ту је предложио да се узме историско-етимолошка база *председник*. А то је значило пробој његове реформе на знатном фронту.

Овамо иде и писање гласа *х*. До 1936 Вук *х* није писао. Тада га је констатовао у Ц. Гори и Дубровнику и ради приближавања Хрватима затражио је да се *х* пише свугде где му је по етимологији место. Опет једно решење које се противи у знатној мери новом фонетском правопису. Сем тога, Вук није улазио детаљније ни у друга питања, бар не принципски: он је и сам лутао у писању великих и малих писмена, у састављеном и одвојеном писању делова речи, мада је ту одражавао извесну меру, у растављању речи на слогове, мада је и ту давао и правилна решења, у интерпункцији. Ја остављам друге ситније ствари и желим да кажем да је Вук, и поред сјајно решеног питања о фонетском правопису, оставио цео низ питања неуређених. Он је веровао да ће се све то лако уједначити када се наша књижевност снажније развије и пошто се први принципи његова правописа приме. Чињеница да се ми и данас на сто и више година после српско-хрватског споразума (1850) да Срби и Хрвати имају један књижевни језик у томе не слажемо — јасно показује да се он у својим очекивањима преварио: основа његова правописа примљена је од Срба и Хрвата у потпуности, а спорна питања, неодлучена и код самог Вука Караџића, остала су и до данас спорна. У томе је основица свих разговора о томе да се наш правопис уједначи, иако смо на обема странама примили Вуков правопис.

Даље се није могла допустити макар и ова делимична неодређеност нашег правописа. Комисија састављена од Срба и Хрвата иницијативом Матице српске и Матице хрватске позвана је да у овом правцу пронађе начин да се све неуједначености нашег правописа уклоне и да се тако Вукова реформа заобли и доведе до краја.

Зашто је то толико потребно данас? Зашто је потребније данас него пре сто и тридесет осам година, када је Вук своју реформу први пут дефинитивно дао (1818), и пре 106 година, када су књижевници и учени људи Срби и Хрвати (на Књижевном договору у Бечу 1850 г.) одлучили да имају један књижевни језик?

Ми смо у току изнесеног времена у различним покрајинама у којима живе Срби и Хрвати посвршавали врло значајне културно-политичке задатке. Али крупни догађај ослобођења и стварног уједињења наших народа у шест аутономних република, сједињених у Југославију, тражи да се и са културне стране омогући заједнички развитак у школи, у књижевности, свугде где се служимо српскохрватским књижевним језиком. Заиста је аномалија да се у свакој републици имају, до извесне мере, друга правописна правила која цепкају, и без тога, релативно малу народну територију и траже да се правописне навике мењају при прелазу из једне републике у другу. Зашто да се једна књига или један уџбеник не може, без икаквих преправака, прештампати у једној републици ако је наштампан у другој или, још боље, зашто једна таква књига не може послужити свима подједнако корисно? Природно је да за целу српскохрватску област могу подједнако писати и српски и хрватски књижевници, јер није свеједно за развитак наше књиге на колики ће број читалаца добра књига српских и хрватских писаца moћи рачунати. Затим, најзад, саме школе српске и хрватске, њихови ученици и њихови наставници вапију за уједначеним правописом који би им дао могућности да снажније и са више успеха раде на подизању наше опште српскохрватске писмености. Потреба овог рада је многострана. Она се морала предузети озбиљно и зналаччки.

Рекао сам да је у Вукову правопису било празнина које се у почетку нису осећале толико колико се осећају данас. Јер у прво време Вуков правопис је био намењен књижевницима, који су се у другим правцима, сем оног главног дела који је Вук давао, снализили на свој начин. Данас је правопис једно од моћних оруђа наше културе, па зато мора бити добро одређен у свима деловима својим.

Срби су тек после смрти Вукове дефинитивно примили његов правопис (тек марта месеца 1868 г.), али и пре тога времена, већ 1859 год. било је јасно да се примена његова остварује. Тако је Вук доживео велику своју победу и за живота већ видео остварење својих тежњи, старих у то време више од четрдесет година. Срби су примили само у најглавнијим потезима Вукову реформу. Иако је Даничић објашњавао ту реформу и својим књигама (Малом српском граматиком, Облицима и, нарочито, Коријенима) знатно помагао да се она правилно примени, ипак се није пошло даље од фонетских ортографских начела која је Вук дао, па и она се нису примењивала *у потпуности* (напр. *писање* гласа *х*, за који је Вук тражио у току каснијег свога рада да се пише свугде где му је по етимологији место.

Код Хрвата је та ортографија дефинитивно примљена 1892, а др Иван Броз био је први писац правописних упутстава. Вукова реформа је примљена код Хрвата онако како ју је дао Вук. Његова отступања од фонетског писања (градски, председник и сл.) не само да су задржана него су и систематски спроведена свугде где су прилике биле за то (напр. писање *д* у префиксима пред свима фрикативним сугласницима и африкатама). Сем тога, уведене су неке особине из хрватског ранијег правописа (напр. писање футура *писат ћу).* У осталим особинама, које Вук није дефинитивно обрадио, а о којима се морало говорити у правописним упутствима, — Хрвати су ишли својим путем.

Код Срба, код којих се такође јавља потреба за одређенијим правописним упутствима, Вукова је реформа и код њих дакако примљена, само се покушавало да се избегну Вукова колебања у писању гласа *д* (гратски м. Вуковог

градски, претседник м. председник и сл.); у осталим стварима ишло се оним путем који је био већ *знатно утврђен* (звук *х*).

Тако смо добили два правописа који су се у неким особинама разликовали: хрватски на западу, који је имао нешто архаичнији карактер, и српски на истоку, у којем се огледала тежња да се уклоне извесне нелогичности Вукова правописа које су стварале непотребна отступања од изванредно доследне и иначе савршено смишљене системе. Сем тога, међу тим правописима било је и знатног неслагања у оном делу правописа који код Вука није био дефинитивно уређен.

Између два светска рата јавила се мисао у званичним срединама тадашње Југославије да се позове Комисија стручњака (1929—30) која би, бар за школе, израдила заједнички правопис. Тако су изашла правописна упутства од 1930.

Али онда политичке прилике нису биле повољне за опште примање овог покушаја уједначења нашег правописа. Хрвати су их сматрали наметнутим од београдског центра као знак спровођења централистичког уређења, тако да су га они, одмах после почетка непријатељске најезде на нашу земљу, а и нешто пре тога, опет вратили, мање-више, на особине које је он углавном имао пре те школске реформе. На српској страни, сем отступања за време непријатељске окупације, остало се на правопису од 1930 г.

Тако смо добили опет два правописа, на истоку и западу наше земље, који су се, сем слагања у главном делу, разилазили у читавом низу питања.

После ослобођења од непријатеља и дефинитивног уједињења од 1944/5 год. прилике су се из корена измениле. Место старе борбе наших народа завладало је начело братства међу њима. Наши су народи у својим друштвено-политичким тежњама задовољени, и њихов културни живот слободно се почео развијати не зазирући ни од чије хегемоније ни покушаја да једна покрајина присвоји себи оно што јој не припада. Сада се могло мислити, искрено и свестрано, на изједначење правописа као једног од природних

атрибута заједничког културног живота. И када је дошло до споразума да се од српских и хрватских академија и универзитета затражи да саставе Правописну комисију која би сва поменута питања решила и ставила их на опште примање, тај је поступак одобрен са свих страна. Мислим да није потребно да нарочиито истичем да је овом решењу претходила дуга анкета о књижевном језику и правопису коју је Матица српска постепено објављивала у свом часопису (Летопис Матице српске). После измене мишљења великог броја учесника у овој анкети дошло је и питање о Правописној комисији. Она је састављена од чланова: М. Хаџића, делегата Матице српске из Новог Сада, А. Белића и дра Рад. Алексића, проф. Фил. фак., делегата САН; дра М. Стевановића, проф. Фил. фак. и Рад. Лалића, проф. Фил. фак., делегата Универзитета у Београду; дра Људевита Јонке, изванр. проф. Фил. фак., Славка Павешића, стручног сарадника као заменика дра Милована Гаваццa, проф. Павла Рогића, научног сарадника као заменика дра Стјепана Мусулина — делегата Југославенске академије; дра Јосипа Хама, проф. Фил. фак. и дра Мата Храсте, проф. Фил. фак. — као делегата Универзитета у Загребу. Од Универзитета у Сарајеву одређен је као делегат др Јован Вуковић.

Ова Комисија, и поред повољних политичких прилика, имала је врло тежак задатак: да својим одлукама избаци из нашег правописа много штошта што је у њему добило дубоког корена, на што је друштво већ било навикло у великом степену. Не треба се варати: правописне особине, ма како биле неоправдане по себи, врло се тешко искорењују кад се једном одомаће. Оне постају навике као део народног организма. Зато ће оне увек, у предузимању ма каквих исправљања или реформе, побудити негодовање. Тога је Комисија потпуно свесна и предузима оно што је најнеопходније.

Главна ствар која покреће Комисију да изврши свој посао уједначавања јесте: да ниједно од ових питања не задире у народни понос, у оно што претставља део народне душе.

Неопходна потреба тражи од ње да изврши значајан национални задатак, који се може извршити, и она се о ту потребу наше културе не може оглушити.

Многи се питају о којим је проблемима ова комисија имала да решава. Ја бих их означио овако све у неколико крупних тачака:

1. Да ли ће се у новом заједничком правопису сачувати Вуков централни део правописа без икаквих поправљања или ће се примити и нека компромисна решења?

2. Шта се од онога што је ушло са стране у овај средишни део нашег правописа у току времена може примити, а шта не може?

3. Дефинитиван споразум о оним питањима која су после Вука остала неуређена (писање великих и малих писмена, састављено и растављено писање речи и друга техничка правописна питања).

4. Интерпункција.

5. Општа упутства о састављању правописних књига.

Ових неколико тачака крију у себи безброј ситних питања којима се главна начела илуструју. Међу њима има их доста која су на једној или другој страни упорно брањена у току година. Зато је и било потребно одредити и услове под којима се може доћи до потребног јединства.

Пре свега ниједна од ових тачака није претстављала непремостивих тешкоћа. При добром познавању самих чињеница, при слагању у смеру који се желео постићи, била је потребна добра воља и уверење да се ради један од корисних послова за све наше народе.

Члановима Комисије било је добро познато да су се неке особине (као изворно писање туђих имена и одвојено писање футура, напр. писат ћу и сл. у латиници) дубоко увукле у правописе појединих центара и да су све више остајали знаци двојства нашег правописа. То се није могло тако оставити јер је правопис књижевни један и такав треба и да остане. С друге стране, морало се рачунати и са тим да су те особине ухватиле дубоког корена на појединим странама, па се не могу избрисати. Ту ће морати да се дâ компро-

мисно решење које би садржавало и карактер јединствености јер су два начина принципски допуштена као варијанте за целу језичку област а тим је створена и могућност да их постепено нестане.

Сви чланови Комисије, сваки од њих у својој републици или пред својим народом има да буде тумач јединствених одлука. Они би имали да се заложе да се те одлуке приме у њиховој друштвеној средини.

Могу рећи да је рад око уједначавања добро напредовао. Примано је оно што одговара научним схватањима, а одбачено је оно што се таквим схватањима противило, без обзира да ли је традиција била за њих или што друго. Овој Комисији служи на част што се, бар у досадашњем раду, о ове високе принципе није огрешила.

Немојте тражити од мене да вам износим у чему су појединачне тачке слагања, а у чему посао још није могао бити окончан. На крају будуће, шесте седнице Правописна Комисија, надамо се, моћи ће дати тачна или бар приближно тачна обавештења о томе за широку јавност. Па и то неће бити још дефинитивно јер ова Комисија има да изради пројекат изједначења нашег правописа које шири форуми него што је ова Комисија имају да дефинитивно приме.

Ја се надам да ће напори Правописне комисије бити правилно оцењени. Учињено је оно што се могло учинити. А да код претставника Комисије није недостајало ни добре воље ни доброг и свестраног познавања ствари, видеће се из добивених резултата. Мени је мило што данас на крају овог предавања могу рећи да се ка тим резултатима иде чврстим и поузданим корацима.

19 марта 1956 *А. Белић*

Сарајево

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ПАСИВА

При испитивању значења и употребе глаголских времена у српскохрватском језику, чему је за последње неколике деценије посвећен знатан број радова, — о значењу њихових посебно пасивних облика се у тим радовима скоро није ништа говорило. А о пасивним је облицима, иако су они у поређењу с активним врло ретки у употреби, како у говорном тако и у језику књижевника, — свакако потребно говорити. Не зато што би синтаксичке категорије ових облика биле нешто друкчије, него што ни до данас у литератури предмета није сасвим тачно одређено шта чини поједине пасивне глаголске облике. Граматичари нашег језика, и они најпознатији, и када се слажу, и када се понеки од њих у означавању пасивних облика глаголских времена разликују од оних других, нису рекли оно што је о овим облицима потребно знати. И поред тога што П. Ђорђић у својој студији *О старословенским трпним придевима* (Јужносл. филолог XI, 89—173), поредећи синтаксичке особине облика с трпним придевом старословенског језика са стањем у српскохрватском, у неким главама даје прилично материјала из нашег језика и упућује на суштину проблема, — све је то, ваљда под тешким застором наслова Ђорђићеве студије, а јамачно и зато што питање ни ту није потпуно разјашњено, остало скоро непознато. Тек још увек, као и раније, нашу децу у школама многи и даље уче да се трпно стање глаголске радње у појединим глаголским временима означава одговарајућим облицима помоћних глагола *јесам* и *бити* у саставу с трпним придевом глагола чија се радња износи. А то, међутим, за најважније случајеве није тачно. И невоља је у томе што се за овакво, очевидно нетачно, учење многи

позивају и што се могу позвати на неке познатије граматичаре нашег језика, јер су они то исто тврдили.

Тако, да само неке од њих споменемо, Стојан Новаковић за облике трпног стања каже да су то сложени облици „од времена (мисли одговарајућих — М. С.) глагола *бити* и глагола *јесам* и од трпног придева онога глагола од којег се хоће то стање. У трпном стању глагол се мења овако:

. . . .

Време садашње: хваљен сам (ја сам хваљен), итд. у свим лицима сва три рода и у оба броја

. . . .

Време прошло: хваљен сам био (био сам хваљен), итд.

Време давнопрошло: није у обичају“ (Српска граматика, Београд 1902, стр. 250).

Љуб. Стојановић у својој Српској граматици (за III разред гимназије) говори у свему то исто, само што за давнопрошло време даје одговарајући облик: *бејах био хваљен* (в. XIII издање његове књиге од 1926 г., стр. 63).

Т. Маретић за облик садашњег времена узима исте ове, али поред њих и облике сложене с презентом глагола *бивати* и *бити*. Он дословно каже: „У садашњости изриче се пасив свезом *бивам чуван, биваш сачуван* итд., затим свезама: *будеш чуван, будеш сачуван* итд., и свезом *чуван сам, сачуван си* итд.“ Али непосредно за овим наставља: „За пасив у прошлости има неколико свеза 1. *чуван сам, чувана си, сачуван је* итд., 2. *будеш сачувана* итд.“ (Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика, у Загребу 1931, 251). Дакле, и за садашњост и за прошлост: и *чуван сам*, и *сачуван је* и *будеш сачуван*. То значи — исти облици за означавање и прошлости и садашњости! Познато је, додуше, да се облици презента могу употребљавати и за означавање прошлости — у приповедању, рецимо, тј. у релативном, а не правом индикативу. Али је то нешто сасвим друго, јер се овде мисли на прошлост и садашњост уопште, дакле, на прави (индикативни), или бар и на прави презент и на прави перфекат. У ово утолико можемо бити сигурнији што је Маретић то говорио (још у првом издању своје књиге

од 1899 г.) више од четврт века пре него је код нас утврђена разлика између синтаксичких категорија индикатива и релатива, а поготову што се ова збрка заснива на губљењу из вида различних функција глаголског придева, о чему ћемо ниже говорити, јер смо се управо ради тога и прихватили разјашњења овога проблема, који је, овако неразјашњен, стварао забуну и стварно доводио до погрешног учења, које је једно поколење предавало другоме.

Проф. А Белић (у средњешколском уџбенику Граматике српскохрватског језика за III разр., стр. 65) већ тачније показује шта чини који облик пасива. Он ту, истина, даје ове облике с трпним придевом не означавајући које је који од тих облика, него иза њих каже: „У свакоме посебном случају према облицима помоћног глагола одређује се и значење трпног стања; само ћу приметити да *ја сам хваљен* може значити и трпни презент, а *ја сам похваљен* значи перфекат свршеног глагола, *ја сам био хваљен* — перфекат, али *ја сам био похваљен* или *ја бејах похваљен* може значити и давнопрошло време." И ово је, несумњиво, тачно, али је потребно показати када један исти облик означава презент, а када перфекат — односно када перфекат, а када плусквамперфекат.

И у најновијим граматикама се нешто одређеније означавају бар неки облици пасива. У Граматици загребачког ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић (II издање 1954) на стр. 118 стоји: „Образац спрезања глагола у трпном стању (пасиву):

Инфинитив: *бити* (*бивати*) *питан* (*-а, -о*)

Презент: *бивам питан, биваш питан...*

Перфекат; *питан сам, питан си...*

Плусквамперфекат: *бијах* (*бјех*) *био питан, бијаше био питан* и *био сам питан.*

Футур егзактни: *будем био питан, будеш био питан.* (Остале облике овде, као ни у другим случајевима није потребно наводити, јер се већина граматичара слаже да у њи-

хов састав улазе одговарајући облици глагола *јесам* и *бити*, одн. *бивати* и трпни придев глагола који означава односне радње).

Имајући на уму на нечему вршену, односно извршену радњу, а не и особину предмета добивену у резултату вршења те радње, јер је ово ипак нешто друго, — ја сам у својој граматици као облике пасива за перфекат и плусквамперфекат дао облике који се од истих тих облика актива разликују само по томе што у њима место радног имамо трпни глаг. придев. Што се пак облика презента тиче, рекао сам да се он „употребљава у облику трпнога стања, једино за означавање радњи које се понављају: *бивам дариван, биваш дариван, бива дариван, бивамо даривани*... Иначе за означавање трпнога стања радње која се некоме приписује за време у коме се говори, или која се врши по неком уобичајеном реду, употребљаа се облик презента радног стања с повратном речцом *се*: То је писац који *се* данас највише *чита*. — Ова песма *се* од ослобођења стално пева. — После оштре зиме *се* нестрпљиво *чека пролеће*...“ (Граматика српскохрватског језика, Београд 1951, стр 224). Али ово, како се из наведених примера види, обично бива „када се на некоме врши радња а не износи се откуд она потиче“ (А. Белић, l. c.).

И заиста: а) у примеру: *Он од целе своје родбине бива дариван када год у школи покаже добар успех* — означеним обликом пасивног презента казује се да онај о коме је реч *бива дариван* више пута, боље рећи свакад кад наступе околности које то даривање условљавају; б) пасивне реченице, нарочито са назначеним субјектом, типа: *То је писац који с е данас највише ч и т а, С п р е м а с е цела кућа, па је неред у свим собама* — и кад је реч о радњи која се врши у време када се о њој говори, исказују се обликом презента актива са повратном речцом *се*. А никаквим другим обликом презента, не, дакле, ни једним обликом с трпним придевом не означава се права садашњост. И зато, управо, ја мислим да је потребно исправити оно што се о глаголским облицима трпног стања говори код већине граматичара српскохрватског језика.

Ако још не значи да је оно што код њих налазимо нетачно, то је ипак у највише случајева непотпуно, а каткад и до те мере неодређено да се граничи с нетачношћу.

Ми смо већ напред истакли да се недостаци дефиниција о неким облицима пасива с трпним придевом, у првоме реду о таквим облицима презента, заснивају на губљењу из вида чињеница што трпни придев има двојаку функцију — функцију означавања да је глаголска радња на неком предмету вршена, односно извршена, у коме случају се он јавља у служби глаголског облика, и функцију означавања стања предмета на коме је радња вршена или извршена, а које је стање тај предмет добио у резултату вршења, одн. извршења дотичне радње на њему. А ове две функције је често врло тешко, гдекад и немогуће разграничити. И стога није лако рећи да ли Новаковићев пример *хваљен сам* (који после њега и други, можда баш од њега, узимају) више значи да је „хваљење мене“ вршено (дакако у прошлости) или се њим исказује особина коју сам „ја“ добио тиме што су „ме“ хвалили и коју и сада, тј. у време говора, имам. У првоме је случају *хваљен* још глагол, а у другоме тај облик је придевизиран. Ако обликом *хваљен сам* хоћемо да кажемо оно прво, онда је ово облик перфекта (прошлог времена), а само је у другоме случају — презент. Проф. Белић је тачно истакао кад је рекао „*ја сам хваљен* може значити и трпни презент“. Када се говори о глаголским облицима трпнога стања, по моме мишљењу, једино је тачно рећи да је облик — *хваљен сам* глаголски облик перфекта пасива. Зато се баш проф. Белић слаже с примедбом П. Ђорђића „да *чуван сам*... не може никад значити пасивни презент“ (Јужносл. филолог XII, 264). Зато у малој школској Граматици коју сам радио у заједници са Р. Алексићем (I издање Београд 1946 стр. 117) стоји да је *читан је* у примеру *Тај писац је много читан* — перфекат, иако се не може спорити да се истим обликом не казује и мисао да се писац о коме је реч много чита управо у време када се о томе говори. Али је у овоме, последњем случају трпни придев *читан* придевски употребљен (испор. са овим: *Уврстили су га међу много читане писце*). Тако се реченицом: *Данас је тешко уочити*

да је тај кукуруз прашен — говори о радњи прашења кукуруза у прошлости и *прашен је* у њој је такође перфекат, иако се трпни придев *прашен* у реченици посве истог облика може употребити и као придев са значењем супротним ономе што значи *непрашен*. Дакако и облици: *рађене су* и *пуштани су* у примерима: *Рекао бих нема ни година дана како су рађене* и *Познају се одељења одакле су зверови пуштани* јесу облици перфекта пасива.

Код свршених глагола је знатно лакше разграничити показане функције трпног придева. Отуда А. Белић изричито тврди да „*ја сам похваљен* значи перфекат свршеног глагола“ (испор. напред). Са још више сигурности се то може тврдити о облицима пасива у реченицама: *Момци су даривани, а животиње су склоњене у авлију позади куће; Овде се задржао јер је на путу покраден; Најпосле су стоварени њихови сандуци и наслагани су пред ханом; Све лепше ствари што су ту ископане однесене су у Неапуљ, За част владици наређено је те је пред њим једна јама ископана, Све што је ту откопано и нађено слично је са оним што смо у Помпеји видели, Већ је више пута истицан значај тога рада, Брег је скинут и досад је двадесет и седам улица откопано и очишћено* и у многим сличним примерима. Али не, наравно, у свим примерима с перфективним глаголима, него се и у њима трпни придев употребљава и у функцији правог придева, само је овде, како рекосмо, лакше разликовати придевску од глаголске службе. Када се узме, рецимо, пример: *Штап је сломљен*, реч *сломљен* у њему се осећа као придев, иако је очигледно да је то трпни придев од глагола *сломити*. Исти случај имамо у реченицама: *Било је јасно да је млади човек заражен „оријенталним отровом“; Само сам ја збуњен* (супротно од присебан), у којима су облици *заражен* и *збуњен*, сасвим је јасно, трпни придеви глагола *заразити* и *збунити*, а овамо су до те мере придевизирани да је у функцији где су употребљени скоро прекинута њихова веза с основном речју и у дотичним реченицама то више нису глаголски већ именски предикати. Очевидно придевски су

употребљени облици трпних глаголских придева и у реченицама: *На стубовима споља* *с у* *и з р е з а н е* *винове лозе, цвеће* итд.; *Храм Јупитеров* *у к р а ш е н* *ј е* *са шест коринтских и осам јонских стубова; Слике* *с у* *врло добро* *с а ч у в а н е; Ретко* *ј е* *која кућа сасвим до земље* **с р у ш е н а.**

Указујући на примере потпуно придевизираних трпних глаголских придева као што су: *чувен, познат, испијен* и сл., потсећамо на чињеницу да се ови облици и имперфективних глагола употребљавају у истој служби. Очевидно трпни придев *цењен* у реченици: *Он* *ј е* *јако* *ц е њ е н* *човек* — више не врши глаголску него придевску функцију. А то ће рећи: овом реченицом се не износи да је онај о коме је реч у прошлости добивао повољну оцену, него да је сада на високој цени, да га с а д а цене, да је *високоцењен.*

Све у свему, сваки трпни придев може вршити придевску службу. И то не само, како је одвећ познато, атрибутску него и предикатску службу, на шта и П. Ђорђић у својој студији указује речима: „трпни придеви као делови предиката могу имати придевско значење, као и када стоје у атрибутској служби" (Јужносл. филолог XI, 162). И у реченицама где је употребљен у тој служби, заједно са енклитичким обликом помоћног глагола *јесам,* приписује особину своме субјекту, дакако и за време у коме се говори. И управо када је оно што се трпним придевом и енклитичким обликом помоћног глагола казује везано за садашњост, или и за садашњост, онда та веза више није глаголски облик, па се зато она и не може сматрати пасивним презентом. Међутим, када исти облик, као трпни придев, означава сам процес вршења или извршења радње, он, сам собом, казује да је радња на нечему вршена, односно извршена, да је, дакле, прошла. Што се тај облик у неким везама употребљава и за радњу која се није вршила, него, ако до њеног извршења, одн. вршења дође, — припада будућности, то не мења ствар. И радни придев, сам собом, такође означава да је њим казана радња прошла (исп. констатацију А. Белића „да партицип значи радњу у прошлости", Јужносл. филолог VI, 122), па се опет у извесним везама и у извесним синтаксичким

категоријама употребљава и за казивање радњи које не само што нису вршене, односно извршене, него до њихова вршења (извршења) не мора ни доћи.

И уопште, како радни, тако и трпни придев, кад означава сам процес радње, — заједно са енклитичким облицима помоћног глагола *јесам* чини перфекат, само, дакако, он перфекат пасива.

И потпуно је разумљиво, али и врло занимљиво што А. Меје (Meillet) и А. Вајан (Vailland) у Grammaire de la langue Serbo-croate (Paris 1924, 195), за разлику од неких домаћих граматичара, облике трпног придева с енклитичким презентом глагола *јесам* у примерима типа: *Паши ј е одмах јављено* — сматрају облицима перфекта.

Аналогно овоме, само имајући на уму двојаке функције облика трпног придева, можемо тачно одредити и облике перфекта и плусквамперфекта пасива. А наиме, ако се мисли на процес вршења, односно извршења радње, — облике перфекта и плусквамперфекта не чине, како то држе неки граматичари, везе тих облика глагола *бити* са трпним придевом глагола од којег се прави дотични облик, него се у овоме случају пасив перфекта и плусквамперфекта од њихових активних облика разликују само у томе што место радног у њима имамо трпни придев; *био је питан, био је испитан* није, како у неким граматикама налазимо, перфекат него плусквамперфекат, јер то значи да је у једном тренутку у прошлости радња о којој је реч већ раније била вршена односно извршена. То ће се јасно видети из примера: *Ја сам хтео да слушам како одговара, али кад сам тамо стигао он већ б е ш е и с п и т а н (или већ ј е б и о и с п и т а н).* Реч је, дакле, о радњи која је извршена пре друге прошле радње, и не треба доказивати да је то плусквамперфекат. Међутим, у примерима типа: *Видео сам га и јако је био испијен, Био је утучен* и другде где је служба означеног облика друкчија, — облици *испијен* и *утучен* по функцији својој више нису трпни придеви глагола *испити* и *утући*, мада по своме постанку нису ништа друго већ то, него су ово придеви којима се за једно време у прошлости приписује одре-

ђена особина. Према томе, и у последњим реченицама се означава прошлост, али у њима не целом везом од облика перфекта глагола *бити* и трпног придева, него само првим делом те везе, док други њен део, као придевска реч, означава особину *испијености*, одн. *утучености*.

Остаје још да утврдимо шта означава веза од облика презента глагола *бити* и трпног придева било ког другог глагола. Код неких ранијих граматичара наших, између осталих и код једног што спада међу најпознатије од њих, тј. код Т. Маретића, на цитираном месту, каже се да се обликом *будем чуван* изриче пасив у садашњости, обликом *будем сачуван, будеш сачуван* итд. — пасив у прошлости и опет облицима: *будеш чуван, будеш сачуван* — пасив у будућности (Он каже: „та се веза налази само у зависним реченицама", а ми можемо рећи да је мислио на предбудуће време). Ово је у сваком случају недовољно рећи, ако је и тачно. А уколико је тачно, то ћемо сада показати и настојаћемо да уопште објаснимо значење облика од презента помоћног глагола *бити* и трпног придева неког другог глагола.

а) У првом значењу, вршења радње у време када о њој говоримо (дакле, као индикативни презент), овај облик никада не може бити употребљен. Њим се једино, напоредо са везом од презента глагола *бивати* и трпног придева, може означавати да се на нечему врши или извршује радња која се понавља када год за њено вршење наступе потребни услови. Пример с презентом глагола *бивати*, који смо раније навели, може са потпуно истим значењем бити употребљен и у облику: *Од целе своје родбине* б у д е д а р и в а н *када год у школи покаже добар успех*. Али се у овоме случају само из склопа целе реченице може видети да је реч о радњи која се понавља, док глагол *бивати* и сам собом изражава итеративност. То, дакако, и облик трпног придева, као и сваки други његов облик, означава.

Облик презента глагола *бити* у заједници с трпним придевом употребљава се и у служби за означавање радњи које су се на некоме или нечему вршиле у прошлости, као у примеру: *Тада Јаков буде позван у Београд* (који пример сам ја дао у својој горе наведеној граматици, на стр 440), па се и

ово може сматрати обликом презента, али не никако индикативног већ само релативног, односно одређеније — приповедачког презента. А у овој служби, то је потребно истаћи, употреба овог сложеног облика је врло обична, напр.: *Онда он буде саслушан, Том приликом буде приведено још неколико сведока, И он буде бачен у тамницу, Последње буде изабрано* итд.

Овај облик је свакако најчешћи у својој правој употреби, тј. у служби за означавање предбудућих радњи, дакако у зависним реченицама, тј. у служби у којој се употребљава и футур егзактни актива, с обликом радног глаголског придева. Апсолутно временски, у односу на моменат говора, реченица: *Ако буде позван, доћи ће* — потпуно је идентична са: *Ако га когод буде позвао, доћи ће.* Међу овим реченицама ни иначе, мислим у погледу синтаксичке категорије у којој су означени глаголски облици у њима употребљени, нема никакве разлике. А оне се разликују једино у томе што је прва од њих пасивна, а друга активна, што у првој, тј., имамо футур егзактни пасива, а у другој футур егзактни актива. Зато је везу од облика презента глагола *бити* и трпног глаголског придева исправно звати футуром егзактним, а не презентом, и поред тога што се у свим службама за које смо рекли да се у њима ова веза употребљава место ње може употребити облик презента. Одиста, поред: *Тада Јаков буде позван у Београд* — за означавање прошлости може се употребити реченица с обликом активног презента: *Тада Јакова позову у Београд;* а напоредо с егзактним футуром у примеру: *Он од целе своје родбине буде даривáн кад год покаже добар успех,* и неупоредиво чешћа од тог облика, — за означавање радње која се понавља под извесним условима, дакле у квалификативном значењу, употребиће се презент, дакако у реченици активног облика — *Цела његова родбина га дарива кад год покаже добар успех.* А већ да се перфективни презент употребљава напоредо с футуром егзактним, па и чешће од овог облика, у служби за исказивање предбудућих радњи — то је одавно врло добро познато. И поред овога, дакле, ми везу од пре-

зента глагола *бити* и трпног придева било ког глагола сматрамо футуром егзактним, а не презентом — с једне стране зато што је та веза најчешћа у служби за означавање предбудућих радњи и што се њоме, с друге стране, никад не означавају и не могу означавати радње које се врше искључиво у време када се о њима говори, тј. у правој садашњости.

Да ли зато што су везу о којој говоримо сматрали презентом или што се некада и у активу поред двочланог узимао и трочлани футур II, типа *будем био дошао*, тек неки су граматичари као облик пасива предбудућег времена давали: *будем био питан, будеш био питан*, а као облик плусквамперфекта и: *бијах био питан, бијаше био питан*... Међутим, ако је некада тих облика и било, они су у савременом, и разговорном и књижевном, српскохрватском језику постали таква реткост да се о њима као облицима савременог језика више и не може говорити. За облике пак: *био бих био питан, био би био питан*..., који су код истих тих граматичара навођени као пасивни облици „кондиционала прошлог“, — може се рећи да су чиста конструкција, али не језичка, већ граматичарска конструкција.

О свим тим облицима, у првоме реду у облику кондиционала прошлог, и то не само пасивног него и активног, ми ћемо овде говорити другом приликом, на основу грађе из језика савремених књижевника. А сада ћемо на крају, у закључку из овога што смо изнели, рећи:

а) Облици презента пасива с трпним придевима за означавање праве садашњости у српскохрватском језику се не употребљавају. У пасивним реченицама ову службу врши активни облик презента несвршених глагола с повратном речцом *се*. Овим обликом се означавају и радње које се по неком реду и навици врше увек када настану услови за њихово вршење.

У овој последњој служби употребљава се и веза од облика презента глагола *бити* и *бивати* и трпног глаголског придева када он означава процес вршења или извршења радње.

Веза пак трпног придева с енклитичким облицима презента глагола *јесам* садашњост означава само кад облик трпног придева више нема глаголску него придевску функцију, тј. када он не означава процес радње него стање које је у резултату дотичне радње добивено.

б) Облици перфекта, плусквамперфекта и футура егзактног пасива јесу сложени облици различни од истих облика актива само по томе што у њима имамо облик трпног, место облика радног глаголског придева.

в) Облике перфекта и плусквамперфекта пасива не чини и веза ових облика глагола *бити* и трпног придева. Та веза означава стање које је добивено у резултату вршења дотичних радњи, и трпни придев у њима нема глаголску него придевску функцију.

г) Тек остале глаголске облике трпног стања чини веза од истих тих облика глагола *бити* и трпног придева било кога глагола.

М. Стевановић

ЛЀТЕ̄ЊЕ, СЀДЕ̄ЊЕ

У источном говору нико и не говори друкчије него овако како су те речи горе исписане, иако се пише каткада и *лѐћēње, сѐђēње.* И поред тога што Ј. Живановић није препоручивао да се пише *летење*, већ *лећење* („летење је провинцијализам, а књижевни облик гласи *лећење.* Летење дакле нема мјеста у књижевном језику", Бранк. коло 1909, 527 — писао је он, вероватно, према Вукову писању), и поред тога што је, поводећи се за овим, речник Ристић-Кангрге гонио *лѐтēње* из језика („*лѐтēње* п погрешно место *лећење*" s. v.), ипак се у источној половини наших народа стално употребљава *летење*, почевши од Доситеја до наших дана. Док за *летење* има много примера Збирка речи Српске академије наука, за *лећење* су примери појединачни. То исто вреди за *седење* према *сеђење.* Док почевши од Ј. Стерије Поповића за *сѐдēње* има безброј примера у горњој Збирци, то за *сѐђēње* у том значењу нема ни онолико колико за *лѐтēње.* Међутим у јужном изговору, напр. код Вука и код оних који за њим иду, има *лећење, сјеђење* као општи облик за све изговоре наше. Несумњиво је да те глаголске именице морамо разумети по пореклу као *лѐтјēње* или *сјѐдјēње* у јужном говору, исто онако као што и глаголе *лѐћети* и *сјѐђети* морамо разумети као *летјети* и *сједјети.* Али Караџић када је почео писати место *ђевојка* — *дјевојка*, почео је писати и *летјети, сједјети,* а *лећење* и *сјеђење* оставио је са *ћ* и *ђ*. Ја сам у својем правопису ставио на прво место у јужн. изг. *лѐтјēње* и *сјѐдјēње*, а тек на друго место у загради *лѐћēње* и *сјѐђēње* као облике мање правилне, мада у широкој употреби. Слично и у источном изговору, само *лѐтēње, сѐдēње* на првом месту,

а на другом *лѐћēње, сѐђēње.* Да видимо колико се потврђује исправност тог писања историјом нашег језика.

Узмимо *lѐćēńe* у РЈА (књ. V стр. 945). Ту стоји одмах у почетку: Stariji je oblik letjenje, lećenje, a nalazi se (i u južnijeh i istočnijeh pisaca) i oblik *letenje* i leteńe". Не може се рећи да је ова констатација потпуно јасна јер се из ње не види да ли је основно *letjenje*, а од тога постало *lećenje*, или су то два пуноправна, напоредна облика. Да је било довољно истакнуто да се облици типа *lećenje* налазе тек од XVIII в. или од краја XVII в.[1], било би јасно да је *ć* у *lećenje* и добивено новим јотовањем од *letjenje.* Да је та констатација учињена, а то није било тешко учинити, јер се то потврђује временом кад су писали писци код којих се налази *ć*, — био би само један корак до констатације да је *je* у том облику добивено од старога *ѣ*-та. То значи да је стари облик био *летѣнье*, као што и имамо у старословенском (в. ниже). Исправност тога показују нам писци које наводи поменути речник *lećeńe* налазимо код М. Раднића (његово је дело из 1683), С. Маргитића (његова су дела из 1704, 1708), К. Мађаровића (из 1712), А. Косте (из 1788) и Вука. Дакле све су то писци од краја XVII—XIX в., тј. из времена када је претварање *тје* од *тѣ* у *ћ* било већ у току. Према томе јасно је да у књижевном јужном говору треба писати *летјење* исто као *летјети*, а не *лећење. Летјење* уосталом пише велики број писаца и тога времена и раније, напр. Бела (XVIII в.) и Стули (XIX), Ј. Палмотић (1678) и др. Што неки писци из ових крајева пишу *летење*, биће према чакавском (екавском) које се ширило и по поменутим крајевима.

За *сједјење* а не *сјеђење* даје нам одмах све потребне податке РЈА у XV књ. 135 стр. под *sjѐđēńe.* Ту је исправно речено: „Nalazi se i u liku sjedjeńe (sidjeńe) i ponajviše sjedeńe, u čakav. ikavskom je sidińe... sa *đ* od sredine XVIII vijeka". Икавски облик *sidińe* јасно показује да смо имали у осно-

[1] Ново се *ћ* и *ђ* јавило у нашем језику почетком XVIII века, а гдегде и у XVII в. у случајевима где је у старом језику било *-тьј-*, *-дьј-*. За оно *ћ* и *ђ* које се јавило од *т* и *д* и од кратког *ѣ*-та (*-је-*) можемо рећи да је од горњег још млађе (исп. А. Белић, Српскохрватски језик, I Фонетика 146—148). Али се и то *ћ* и *ђ* могло јављати гдегде у XVII в,

вици *сѣдѣнье*; позни облици са *-ђ-* поред *-дј-*, тј. тек око средине XVIII в., јасно такође показују да је то *ђ* постало новим јотовањем (исп. *дјѐвојка* = *ђѐвојка*), као што то показују и напоредни облици *сједеће* који су такође употребљавани. Према свему овом јасно је да и у овом случају треба писати у јужном књижевном говору *сједјење* као што пишемо и *сједјети*.

Кад овако схватимо *летјење* и *сједјење* у књиж. југ. говору, место *лећење* и *сјеђење*, биће нам сасвим јасни и облици *летење* и *седење* и њихов изговор. И једни и други облици претстављају савремено продужење старих облика *летѣнье* и *сѣдѣнье*, који у југозападном изговору дају *летјење* и *сједјење*.

Ако претпоставимо да је у прасловенском било оно стање које налазимо у старословенском, видећемо да су у нашем језику, и поред нешто остатака, отступања знатна. У старословенском смо имали глаголске именице на *-ние* овако грађене: од инфинитивне основе када је била на *ѣ*, напр. *видѣние*, *къснѣние* и сл. То је било подједнако и од глагола који су имали претериталне пасивне партиципе, а исто тако од глагола који су имали *ѣ* у инфинитиву, а нису имали овог партиципа јер су били непрелазни: напр. *болѣние*, *бъдѣние*, *вьрѣние*, *къснѣние*, *кыпѣние*, *летѣние*, *сѣдѣние* и сл., као *видѣние*, *велѣние* и сл. од глагола који су имали трпне партиципе: *видѣнъ*, *велѣнъ* и сл.

У нашем језику, иако се у старијим епохама налазе трпни придеви: *видјен* (Н. Рањ. 1505), *желин* (П. Зоранић, 1569), *исповидјен* (Гучетић 1597) и др., ипак већ од свршетка XV в. налазимо да се партиципи код ових глагола граде према глаголима са *и* у презентској и инфинитивној основи, дакле: *виђен*, *исповиђен*, *жељен* и сл. (Даничић, Историја облика, 1874, 396—7).

Било је сасвим природно да овим покретом буду захваћени, вероватно у мањој мери, и глаголи без трпног партиципа, а са *ѣ* у инфинитивној основи, као *кыпѣние*, *болѣние* и др. Али су се стари облици могли од неких таквих глагола (као *летѣнье*, *седѣнье* = *летење*, *седење* у и. гов.) задржати до данашњег дана (исто као и у југозап. говору: *летјење*, *сједјење*).

Међутим Вук је, под утицајем јужног изговора, у ком је *летјење* и *сједјење* давало *лећење, сјеђење*, распростро ту особину на све глаголе и источног и југозападног типа, у којима се она могла, под утицајем јужног изговора или како друкчије, спорадично употребљавати.

Ово се тиче целе групе облика, али свугде није овако поуздано да се сачувао стари облик. Код нас се често употребљава реч *оболéње*, иако наши правописни речници траже искључиво *обољéње*. Међутим *оболéње* би претстављало продужење старог облика *оболѣние*, а *обољéње* би био облик који се развао по аналогији са другим облицима (према једнакости през. *оболим* са *оделим* и према правилном *одељење* добивено је и *обољење*), или пак под утицајем јуж. изговора. RJA забележио је ту глаголску именицу само једном, и то са *i* = *ѣ* („*samo u primjeru*: Grišnu pohotinju uzda jest slaba put, misli obolinju. Marulić 153, RJA VIII 424).

Има још доста именица овога типа, само се не може рећи да су оне сачувале стару особину у потпуности. Тако напр. Вук има *тр̏пљēње*, али има и инф. *тр̏пљети* на који упућује *тр̏пјети*. Међутим, у савр. књиж. јужн. говору има *трпјети*, а глагол. имен. *тр̏пљēње* је задржана; али исто као што смо имали у инф. *трпѣти* имали смо и у глагол. имен. *трпѣнје* (исп. у ст. слов. *трьпѣнье* или у руск. *терпенье* < *терпѣнье*). Тако је и код других глагола овог типа: *плáвљēње* (Вук), *слијѐпљēње* (: *слијѐпјети*), *стрéпљēње* и сл. Код Вука нема инф. *плáвљети* или *стрéпљети* (исп. код њега *плáвити, стрéпити*), али је несумњиво да се поменуте глаголске именице налазе у вези са инфинитивима типа *тр̏пљети*. У RJA под *slijèpljēńe* стоји као констатација „nom. verb. od 1 slijepiti ili slijepjeti". Уствари од *слијепити* било би *слијѐпљēње*, а од *слијепјети* — очекивали бисмо **слијѐпљēње*; у оним говорима у којима је то *слијепјење* дало по новом јотовању *слијепљење* имали бисмо тако; али где се чувало *слијепјети*, као што је случај у књиж. јужном говору, очекивали бисмо *слијѐпјēње*. RJA наводи као паралелу *žúćēnje* од *žutiti* и *žutjeti*, али и ту је *žúćēnje* несумњиво постало од *žutiti*, а од *žutjeti* очекивали бисмо *žútjeńe*; исп. са овим глаг. *bdjēti* и глаг. имен. од њега *bdjéńe* а не *bđeńe*, или напр. глаг. *hotjeti*, од којега се даје

глаголска именица *hotjenje*, а глаг. именица *hoćeńe* наводи се тек од XVIII в. (мислим да није требало та два облика одвајати пошто је *hoćeńe* постало од *hotjenje*, а оба од *hotěnьje*).

Наравно, и у овим случајевима аналогија није искључена. Зато пре него што би се пришло стварању дефинитивних правила, ваљало би се позабавити тим именицама у народним говорима (уколико их у њима има).

Вук Караџић је формулисао у свом речнику овако ове појаве: код глагола типа *брйдјети* југоз. и *брйђети* јужно: упућивао је јужни облик на југозападни. Тако: *врћети* јужни упућује на југоз. *вр̏тјети, гу́ђети* на *гу́дјети, жу́ђети* на *жу́дјети. лѐћети* на *лѐтјети, сијѐђети* на *сијѐдјети, штѐђети* на *штѐдјети. шу́ћети* на *шу́тјети* и сл.

Изгледало би, према овоме, да Караџић јужни облик упућује на југозападни, али у другој групи глагола, код којих се основа завршује лабијалом, он поступа сасвим обрнуто: југозападни изговор упућује на јужни. Тако југоз. *вр̏вјети* упућује на јужно *вр̏вљети, гр̏мјети* на *гр̏мљети, жи́вјети* на *жи́вљети, ки́пјети* на *ки́пљети, нијѐмјети* на *нијѐмљети, свр́бјети* на *свр́бљети, слијѐпјети* на *слијѐпљети, тр́пјети* на *тр́пљети* и сл.

Мислим да је било боље и овде упућивати облике јужног изговора на југозападне, као што је доцније и урађено у књижевном језику јужног изговора.

Код глаголских именица Вук је, као што је напред речено, начинио правило за које се не може рећи да подједнако добро одговара нашим дијалектима. Он је сматрао да глаголска именица има увек потпуно извршено јотовање, дакле *лѐћēње* за сва три изговора. Зато код именица овог типа он и не ставља обележје књижевног изговора: напр. *вр̏вљēње, врћēње, гу́ђēње, жи́вљēње, жу́ђēње. ки́пљење, лѐћēње, лу́ђēње, ту́пљēње, пла́вљēње, тр́пљēње, штѐђēње, шу́ћēње* и сл. Само у оним случајевима када је по другим особинама јасно да такав облик припада само јужном изговору, тако је и код Вука означено (*нијѐмљēње* југ., *сијѐђēње* југ., *слијѐпљēње* југ. и сл.). Као што је напред показано, Караџић на такво уопштавање није имао право: и *седење, летење*, а, вероватно, и још понеки глаголи ове врсте имају правилно продужење старог облика у источном говору.

Међутим несумњиво је да се различним другим путевима могло развити и у источном изговору *свр́бљење, штѐђење* и слично. Ја у то овде не бих даље улазио. Мени је стало до тога да се не врши насиље над правилним облицима уколико их има[1]. Зато сам и предложио у свом Правопису *летење, седење* као правилне облике и могућно *летјење* и *сједјење* у јужном књиж. јез. по југозападном изговору, како је примљено за инфинитив, па мора вредети и за глаголске именице. Колико се таквих именица може још поуздано одредити са оваквим особинама, то треба да покажу исцрпнија испитивања која треба у овом правцу предузети.

А. Б.

---

[1] И у југозападном се говору не чува увек *лѐтјети*: тако у Дубровнику има само *лѐћети* (али у Цавтату још *летјети*), у Дубровнику *жи́вјети* и *жи́вљети, тр̑пјети* и *тр̑пљети* и сл. (в. Будмани, Rad 65, 157—176).

ЗНАЧЕЊЕ НЕКИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Многе речи и изрази, који су нејасни или мање познати у нашим народним песмама, или нису уопште објашњени или су недовољно, непотпуно, а неки пут и нетачно тумачени. Овом приликом говорићемо о следећим речима и изразима: *пустимице, дерати на мијех* (*мех*), *подлистати тешкијем оловом* и *платно*.

1) *Пустимице*

У познатој народној песми Марко Краљевић и вила стоји:

Потеже се буздованом Марко
Пустимице, добро нештедице,
Белу вилу међ' плећи удари,
Обори је на земљицу чарну, . . .

II, 198 (1932)*

У две раније антологије српских народних песама ова је реч објашњена овако: тако је бацио буздован да се овај у ваздуху окренуо[1], бацити (на пр. буздован) да се у ваздуху окрене[2].

---

* Сви наводи, уколико није друкчије означено, односе се на: *Српске народне пјесме* од Вука Стеф. Караџића, издање и штампа Државне штампарије, Београд. Римска цифра означава књигу, арапска страну, а у загради је наведена година издања,

[1] Д-р Војислав Јовановић, Српске народне песме. Антологија, III издање, Београд, 1926.

[2] Д-р Винко Витезица, Антологија народне поезије, Београд, 1937.

Овако објашњење дато је и у најновијем издању II књиге српских народних песама[1] (у речнику): бачено тако да се окреће у ваздуху.

У народним песмама ова реч се помиње још на неким местима као:

Потеже се Грујо буздованом,
Пустимице добро нештедице,
Да удари менека на коњу, ...
III, 34 (1929)

Па потеже лака шестоперца,
Пустимице Осма ударио,
Пустимице ама смртимичке...
VII, 32 (1935)

Вук не наводи ову реч у Рјечнику, иако се она налази у народним песмама које је он скупио и издао, али зато има: *пустимица* коју објашњава као мотку која се баца нпр. за тресење воћа, затим *пуштимичке*, што опет објашњава бацити мотку тако да се окрене у ваздуху и упућује на *врзимице* што, по њему, значи: (изручке), *хитимице* а све schleudernd, jactu.

На једном месту у *Првом српском устанку*[2] Вук вели: „Турци су се сваку ноћ кроз земљу ближе прикучивали к српским шанчевима, и најпослије су се тако близу били прикучили, да су се батинама *пустимичке* могли тући".

По Акд. Рј. *пустимице* значи: хитнувши замахом дрво или што друго, а по Л. Бакотићу[3] бацајући као што се баца пустимица, а *пустимица* је мотка која се баца на гране ораха, бадема и кестенова да се тресу ораси, бадеми, кестенови. Као Вук ову реч објашњавају у свом речнику Ристић и Кангрга: schleudernd, wurfenweise[4].

---

[1] Српске народне пјесме, од Вука Стеф. Караџића, књига друга, Просвета, Београд, 1953.

[2] Вукова књига I, Српска књижевна задруга, 235, стр. 128 (1932)

[3] Л. Бакотић, Речник српскохрватског књижевног језика, Београд, 1936

[4] Ристић-Кангрга, Речник српскохрватског и немачког језика. Други део: српскохрватско-немачки, Београд, 1928.

Међутим, *пустимице* ударити некога нечим значи ударити га испуштајући из руку оно чиме се удара: мотку, батину, штап, колац, ступац, дрво, буздован, топуз, чекић, лопату, секиру, чак и пушку, сабљу итд. *Пустимице* се може ударити сваким оним предметом којим се може ударити: или држећи тај предмет у руци или бацајући га. Дакле, оним чиме се може ударити *пустимице*, може се ударити и *држимице*[1]. Да ли ће се предмет при бацању окретати у ваздуху или не, то зависи од тежине, дужине и облика предмета, од раздаљине, замаха и др., па то није ни битно ни важно (буздован чија је глава тежа од дршке не би се при бацању ни окретао у ваздуху).

Речи слично изведених има у нашем језику доста као: *крадимице* (кришом, крадом), *летимице* (кад се нешто прегледа и ради на брзу руку, као летећи), *местимице* (на самом месту; по гдегде), *нетремице* (не трепћући очима, непомично), *нештедимице* (нештедице, не штедећи), *оштримице* (оштром страном), *пљоштимице* (пљосном страном), *сечимице* (оштром страном), *стрелимице* (као стрела), *ушимице* (ударити ушима, напр. ударити секиром ушимице = ушима од секире), *хотимице* (хотећи, намерно, навлаш) итд. На основу ових речи, које није потребно нарочито објашњавати, може се лакше и боље разумети постанак па донекле и значење речи *пустимице*.

2) *Дерати* (одерати, одријети, одрети, одрти, огулити...) *на мијех* (мех).

Ево неколико примера за овај израз:

Главу би му *на мијех одрли*
И послали цару у Стамбулу, . . .
VIII, 225 (1936)

Те ухватим Смедеревца Ђура,
Жива ћу га *на мијех дерати*,
На мукама њега уморити.
VI, 131 (1940)

---

[1] *Држимице*, по Акад. Рј., уз глаголе бити, ударати итд. значи да се удара нечим што се држи у руци (као на пр. бат.) а не баца се (као камен).

Не парају сад, већ *на мијех гуле.*
Каже се у шали ономе који иште *пара*
Српске народне пословице, 230 (1933)

У једном запису који је саопштио А. Сандић казује се како је 1594 године темишварски паша отишао у Вршац, ухватио вршачког владику и *одрао* га *на мијех* (то јест живом му кожу одрао), јер је био умешан у банатску буну.[1]

Према Акад. Рј. „на мијех га дерати (гулити) значи кожу скидати с кога чељадета, као када се с какве заклане животиње дере кожа, да од ње буде мијех“.

Ово објашњење је, као што ће се видети, само донекле тачно јер овде увек остаје необјашњено како се дере кожа кад се хоће да од ње направи мех.

За прављење мехова животиња се дере (за то долазе у обзир: овце, козе, јагњад, јарад и млада телад) тако што се прво закоље, па се, за разлику од обичног дерања, кожа више нигде не раскраја већ се цела скине с читавог тела, па и с ногу до колена, где се ноге пресеку. При томе се пази да се нигде не прокроји, не поцепа или не пробуши. Чак се дува испод коже да би се лакше и потпуно одвојила од меса. С тако одеране коже скине се прво длака па се затим кожа штави. Вратни део коже са својим отвором служи као грлић меха, а други отвори (на деловима који су скинути с ногу) подвежу се опутом или нечим сличним. Такви мехови служили су, и још увек служе у неким крајевима, за преношење вина и ракије у товарима, киселог млека лети с планине, воде у безводним пределима из даљине, а сем тога већи мехови (мешине) употребљавају се и за бели смок. На Истоку, више слично направљених и надуваних мехова служе при превожењу преко воде и сл.

Дакле дерати кожу на мех значи: скидати је са заклане животиње онако као што се то чини кад се од ње жели направити мех.

---

[1] Српски Сион за 1891, бр. 16; Д. Руварац, Опис вршачко-себешке епархије, Ср. Карловци, 1924, стр. 3.; цит. по Т. Р. Ђорђевићу, Наш народни живот, V, 63 (1932).

Турци су били мајстори у мучењу, особито „непослушне раје“, па су између осталих страхота дерали и кожу са живих људи. Наравно, човек се ни мртав не би могао одерати на мех, а још мање жив, али, кад су у питању људи, овај се израз употребљава у пренесеном смислу — да би се означило дерање коже са живог човека[1]. Њиме су се хтеле још јаче истаћи ужасне муке и страшни болови којима су несрећне жртве подвргаване пре него што умру.

3) *Подлистати тешкијем оловом.*

а) Да бијелу направе ти цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташ је *тешкијем оловом*
А покријеш тучем зеленијем . . .

б) Те бијелу направише цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташе ј' тешкијем оловом
А покрише тучем зеленијем . . .

II, 116 (1932)

Вук у свом Рјечнику не даје никакво објашњење за реч *подлистати* сем што наводи горње стихове под а); други речници тумаче је на следећи начин: Акад. Рј. — покрити (на пр. цркву или кућу) листовима од олова; Л. Бакотић — покрити листовима (на пр. кров од куће лименим листовима); Ђ. Поповић (српско-немачки речник) — mit Platten bedecken (покрити плочама); Ристић-Кангрга (српскохрватско-немачки речник) — überblättern, mit Blättern überdecken (покрити лишћем, листовима).

По Д. Костићу[2] горњи стих значи: малтеришеш је тешким (топљеним) оловом.

У најновијем издању Друге књиге српских народних пјесама[3] у белешкама и објашњењима које је написао Светозар Матић стоји:

---

[1] О дерању коже, в. Т. Р. Ђорђевић, Наш народни живот, V, 61 (1932).

[2] Драгутин Костић, Тумачење друге књиге Српских народних пјесама Вука Стеф. Караџића, Државна штампарија, Београд 1937.

[3] Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме II, 664, Београд, Просвета, 1953.

„Вук је ову реч (подлистати) само унео у свој *Рјечник*, али није објаснио. Маретић, у *Рјечнику Југословенске академије*, мисли да то значи покрити. Али у идућем стиху се каже јасно да црква има да се покрије тучем. Д. Костић је мислио да то значи заливање олова у камен (као малтер). У обе варијанте *Зидање Раванице* говори се о темељу од олова. Можда је и певач ове песме мислио на темељ од олова".

Костићево објашњење ове речи унео је и Р. Алексић у речник који је приредио за ову књигу.

Влад. Радојевић (лексичка грађа института за језик САН-а) даје два значења:

1) О *биљу*, непр. гл., олистати као знак да се биљка подмладила или листала по други пут, пошто први лист шта било уништи, напр. гусенице, град итд.;

2) прел. гл. *поднити, покрити* (?), а у Вукову примеру се свакако мисли на оловне плочице које би замениле цреп или камене плоче за под (?) (знакове питања ставио је сам Радојевић).

У планинским пределима шума у пролеће прво почиње да листа у подножју, па постепено ка врху. У Васојевићима се у таквом случају каже да је *шума* („гора") *подлистала*. Исто тако се каже за *дрво* које из буди којег разлога почиње да листа од најдоњих грана (на пр. ако се при врху осушило) *да је подлистало*. Најзад *подлистати* значи још и: покрити лиснатим гранама (гранама с лишћем), нарочито колибе или земунице, после којих се ставља други материјал за покривање као папрат, бусење и сл., па, у пренесеном смислу, значи уопште *покривање нечим што долази као доњи слој после чега се ставља спољашњи материјал за покривање*. Ово ми је саопштио један пријатељ чији су се родитељи преселили из Плава у Колашинска Поља. Он ми је даље рекао да се и код њих *подлистати* употребљава у оба она значења као у Васојевићима.

За потпуно објашњење и разумевање наведених стихова рећи ћемо нешто о олову као и о покривању цркве.

Олово је мек метал тако да се може ножем сећи и ноктом запарати; оно се лако топи на обичној ватри (температура топљења му је 326°), и лако се истеже, а необично је постојано према атмосферским утицајима. Због своје мекоће, оно се у тањим или дебљим листовима ставља између свих предмета који услед својих неравнина не би стајали чврсто и стабилно један на другоме. Даље, оно се употребљава за заптивање многобројних и различитих вентила; због ниске температуре топљења, оно је врло погодно за заливање гвоздених предмета у камену као и за учвршћивање камена у камен и др.; ваљањем и ливењем могу се добити оловни листићи или оловне плоче различне дебљине, а једно и друго може се лако лемити на састављеним местима тако да се добију једноставне велике површине.

У темеље се могло стављати олово да би се заштитили од влаге као што се то данас ради помоћу савремених изолационих средстава (изолациона катранска хартија и др.). У оно време то је био скоро и једини материјал за ту сврху, али постојан и издржљив за најдужи временски период.

За повезивање великих камених блокова — при зидању цркава и манастира — стављано је олово, па се то у неким случајевима и данас чини.

Олово је употребљавано и за покривање цркава и манастира. Наше средњовековне задужбине биле су први пут покривене оловом. Тај се оловни кров на неким од њих одржао до данас, напр. на Високим Дечанима, а оловни кров цркве у Бањској крај Косовске Митровице реконструисан је неколико година уочи Другог светског рата.

Куполе и кубета, који су на црквама зидани од цигле или камена, требало је осигурати од влаге и невремена као и целу цркву, унутрашње сводове, мозаик и фреске. Стога се на кров необично много полагало, те је и биран материјал који ће што дуже одолети и времену и невремену, а такво је олово јер се оно, било да само чини кров или да је *подлистано,* одржавало вековима.

Подлистати оловом дакле значи покрити цркву оловом, при чему олово врши главну функцију за покривање преко кога би дошла нека друга врста крова као декоративни ма-

теријал. Познато је да ни бронза ни бакар, који временом позелене („туч зелени"), нису тако издржљиви. Сем тога, они су скупи, те су једино употребљавани за куполе, кубета и израду орнамената. С друге стране они се не могу лако прилагодити облицима кровне конструкције који нису обични и садрже много увала, кривина и друге елементе тешке за потпуно покривање. Такви делови могли су се потпуно заштитити једино оловом, а поврх њега стављало се нешто друго да би се што више истакла пластика и естетика крова.

У прилог оваквог тумачења иде још и то што се у свим случајевима, где се у народним песмама говори о подизању цркава, увек иде истим редом као што се и сама зграда подиже: ударају се темељи, дижу се зидови и стављa се кров. Тако је у поменутим примерима, а тако је и у примерима које ћемо навести мало даље (в. *платно*).

4) *Платно*

У песми „Зидање Раванице" кнез Лазар, кад је хтео да гради цркву, каже:

Ударићу темељ од олова
Па ћу цркви саградити *платна*.
Саградићу од сребра бијела,
Покрићу је жеженијем златом,
Поднизати дробнијем бисером,
Попуњати драгијем камењем.
II, 181 (1932)

Реч *платно* у овом примеру и другим сличним примерима Вук је протумачио (немачким текстом): зид око града, тврђаве, манастира; Д. Костић — зидови (бедеми) као ограда цркве, а Р. Алексић — зид око града, куле, цркве или манастира.

Једно од значења речи *платно* несумњиво је значење које су дали Вук, Д. Костић и Р. Алексић, али оно има и других значења, у шта се ми овде нећемо упуштати, него

ћемо једино покушати да тачније објаснимо шта та реч значи у овом примеру и другим сличним примерима.

Овде реч *платно* означава: *зид, површину* (страну), *лице зида било с поља било изнутра.*

У потврду овог значења навешћемо неколико примера који су узети из лексичке грађе Института за језик САН-а.

...праве дашчаре са *платнима* од брвана ријетке су у Херцеговини [J. Цвијић, Насеља српских земаља, VI, 85 (1909)].

...Они (Срби) су навикли да украшују сва *унутрашња зидна платна* лепим живописним сликама светаца... (М. Вукићевић, Историја српскога народа у слици и речи, 145, Београд 1912).

У многим случајевима сва се *ћелијчна платна* не изодевају слојевима целулозе (J. Панчић, Ботаника, 15).

Оно што је Панчић називао *„ћелијчна платна“* сада се у ботаници зове ћелични зидови.

Платна су јој (цркви) од растових брвана која су на олтару тако заокругљено ужљебљена једно у друго да црква изгледа као љуска од јајета (М. Ђ. Милићевић, Зимске вечери, 20).

Да се овде заиста мисли на зидове саме цркве, а не на зидове око цркве, јасно се види и из даљих стихова у којима Милош предочава кнезу Лазару да ће Турци разрушити Раваницу:

Обориће цркву Раваницу,
Ископаће *темељ од олова,*
Слијеваће у топе ђулове,
Те ће наше разбијат' градове;
И цркви ће разрушити *платна,*
Слијеваће на ате ратове;
Хоће цркви покров растурити
Кадунама ковати ђердане;
Са цркве ће бисер разнизати,
Кадунама поднизат ђердане;

Повадиће то драго камење
Ударит' га сабљам у балчаке
И кадама у златно прстење, . . .

И у овом као и у претходним стиховима иде се истим редом: темељ, зидови (платна), кров. Такав је ред и у варијанти ове песме:

Поставићу темељ од олова.
Ударићу челичне диреке,
Покрићу је жеженијем златом,
Попуњаћу драгијем каменом,
Пострешићу ситнијем бисером,
Нек се сјаје, нек се моје знаје.
II, 185 (1932)

При зидању и других грађевина у народним песмама постоји исти ред:

Б'јелу кулу, чудну грађевину:
Подументу од гвожђа жестока,
До покрива, од мермер-камена,
А покрио тешкијем оловом,
Пожикао жицом од тетиве.
VII, 115 (1935)

И овде се полази од темеља (подументе) па се дижу зидови од мермера, после чега долази кров од олова.

Зидови око цркве или куле од секундарног су значаја, као и друге споредне зграде, па се у народним песмама ретко и помињу, што је и логично јер они се или не подижу или се то чини тек пошто је црква или кула саграђена. Тако се у песми *Женидба сина Ива Сењанина* описује како је сењски капетан градио врло велику кулу и с великим бројем мајстора па се наставља:

Градио је за девет година;
Дувар зиђе, дукатима ниже,
Шиндру теше, у сребро је meће.

Пошто Иван начинио кулу,
Око куле камену авлију,
На авлији гвоздену капију,
На капији врата од челика,
Преко врата мандал од мазије.

VII, 96 (1935)

Анализа свих ових примера јасно указује да овде не може бити говора о некаквим зидовима око цркве већ једино о зидовима саме цркве, што *платна* у овом случају и сличним случајевима једино и значе.

В. М. Мићовић

ОБЛИЦИ КОЛЕКТИВНИХ ИМЕНИЦА НА *-АД*

Колективне именице на *ад*, колико нам је познато, различито се мијењају у нашим дијалектима. Исто тако, њихова неједнака промјена огледа се и код наших писаца. Зато је разумљиво што ни у граматикама нашег језика, почев од најстарије, Вукове, па до данас, парадигма ових именица није приказана на исти начин. То ме је и потстакло да се позабавим питањем промјене ових именица.

Именице на *ад* у служби за означавање колектива, како нам потврђује Рјечник Југославенске академије, јављају се у писаним споменицима тек у XVIII вијеку.[1] Иако оне одмах почињу да узимају на себе значење множине именица средњег рода на *е-ета* које означавају младунчад, оне су и даље задржале своје основно значење, значење колектива, јер *јунад* значи „све оно што је јуне“ исто онако као што и *лишће* значи „све оно што је лист“ а што се узима заједно. Осим ове особине означавања колектива њих више ништа није везивало за друге именице овог значења. Од колективних именица на *је* њих су одвајали, поред граматичког рода и завршетка основе, још и промјена и начин образовања.

Именице на *је*, као *лишће*, имају промјену именица типа *поље* и то, с обзиром на њихово колективно значење сасвим природно, имају само једнину. Друге, тј. оне на *ад*, заврша-

---

[1] Једино је именица *чељад* потврђена из ранијег периода. Њу налазимо у писаним споменицима из XIII вијека, а у XVI вијеку према *чељад* које означава колектив, јавља се и *чељаде* за означавање јединке издвојене из колектива, али ова именица, како истиче проф, Белић, није могла бити продуктивна јер „није прозрачна“ (Наука о грађењу речи, Београд 1949, стр. 69). Ову именицу имају и други словенски језици (в. Фр. Миклошич, Vergl. Gram. II, Wien 1875, стр. 208—211).

вају се на сугласник у ном. једн. То их искључује из промјене осталих колективних именица и из именица ср. рода, и сврстава их у промјену именица женског рода на сугласник, са којима имају исти граматички род. Ове именице, за разлику од колективних им. на *је*, могу имати и неке облике у множини, што је неочекивано с обзиром на њихово главно значење. А да ли су се облици множине од именица на *ад* појавили у оно вријеме кад су се оне иначе појавиле, тешко је рећи. Али ако пођемо од материјала што нам га пружају они говори који су се због разних историских услова доста рано одвојили од централних говора, доћи ћемо до закључка да су у прво вријеме постојали само облици једнине и од ових именица. (О томе ће доцније бити више ријечи.) Постоји још једна разлика између именица на *је* и именица на *ад* које означавају колектив, а која је могла имати знатног утицаја на појаву облика множине код посљедњих. Наиме, именице на *је* углавном означавају, бар у књижевном језику и дијалектима који чине његову основицу, колективе нечега што није живо, а именице на *ад* означавају, углавном, колективе живих бића — младунчади. Овај моменат поред оних које смо напријед изнијели могао је утицати на то да именице на *ад* добију свој посебни развитак, независан од развитка других колективних именица.

Како је напријед речено, именице на *ад* преузеле су на себе функцију множине именица на *е-ета* које означавају младунчад и самим тим дошло је до неслагања између њиховог грам. броја и њихове грам. функције. У неким говорима на њих се, према њиховој функцији сасвим природно, почело гледати не као на колектив, јединствен скуп, него као на множину јединки, као на колектив који је рашчлањен на мноштво јединки. Резултат оваквог гледања је појава облика множине мјесто или напоредо са облицима граматичке једнине. Уствари, овдје имамо флексијну трансформацију која је извршена у корист природног броја, а и функције ових именица.

Могло би се поставити питање зашто немамо овакве трансформације и код колективних именица на *је*. Одговор на ово питање није тешко дати. Код тих именица немамо

овакве трансформације просто због тога што језик не осјећа потребу за њом. Именица *цвијеће* стоји као стварни колектив према именици *цвијет* као јединки која има и облик *цвјетови* за означавање множине јединки. Дакле, овдје имамо и морфолошки и семантички задовољену језичку потребу.

Према материјалу који нам пружају дијалектолошке расправе (ја сам прегледао познатије описе штокавских говора) може се доћи до овога закључка: именице на *ад* у свим говорима немају јединствену промјену. Једни говори (тих говора је мањи број) знају једино за промјену у једнини, други поред облика једнине имају у дативу, инструменталу и локативу и облике множине; трећи поред ова три падежа имају још и облик генитива мн. У прву групу иду говор Озринића[1] и говор сјеверних дијелова старе Црне Горе који, по ријечима проф. Бошковића, ове именице „мењају... само у једнини и атрибут уз њих има увек облик женског рода" (Годишњак Задужбине Васе и Саре Стојановића, св. II, стр. 35), затим неки лички говори. Ластавица то изричито наглашава за говор Коренице (в. Наставни вјесник књ. XIV, св. 10, стр. 759), а тако је и у говору Буњеваца залеђа сењског. Истина овај говор зна за облик генитива множине, али не и за облике множине других падежа (Наст. вј. XIX, стр. 496).

Друга група говора је бројнија. Потврда за множинске облике датива́, инструментала и локатива налазимо у: Источној Црној Гори: *ја̏гња̄дма, мо̏мча̄дма, ја̏ра̄дма, ће̏ла̄дма* (Ј. Фил., књ. XIII, стр. 70); селу Лепетани — Бока Которска: *ће̏ла̄дма* (В. Томановић: Акценат у говору села Лепетана, сепарат, стр. 11); Пиви: *ждре̄ба̄дима, ће̏ла̄дима* (С. Д. Зб., књ. X, стр. 245); Ускоцима: *ће̏ла̄дима, ја̏гња̄дима, мо̏мча̄дима* (Гласник САН, књ. V, св. II, стр. 230); Црмници: *ја̏гња̄дима, мо̏нча̄дима, ја̏ра̄дима* (С. Д. Зб. књ. IX, стр. 403); јужним дијеловима старе Црне Горе гдје су по ријечима проф. Бошковића „именице ове врсте... и формално махом само у множини, а атрибут уз њих има облик множине именица средњег рода" (op. cit. 35). Посавском: *ждриба́дма* поред

[1] Решетар и у Озринићима биљежи: *prȁsādma* (Betonung, 107).

ждр̏ебāдима (Рад 197, стр. 28), Бачком буњевачком: *ѿеладᶤма, момчадᶤма* (Годишњак Задужбине Саре и Васе... св. VI, стр. 28).

У трећу групу иду: Поцерски у коме М. Московљевић биљежи: *ѿела́дӣ, ѿела́дима; ждреба́дӣ, ждреба́дима;* затим *звера́дӣ, јуна́дӣ, ӣила́дӣ.* Истина поред облика множине у генитиву овдје се употребљава и облик генитива једнине (Акценатски систем поцерског говора, сепарат, стр. 33) и говор источне Херцеговине у којем Вушовић налази у генитиву само облике множине. Он истиче да именице на *ад* „имају увек у генитиву: *ја̏рāдӣ, ѿѐлāдӣ* и сл." (С. Д. Зб., књ. III, стр. 38), али у овом говору, који је описао Вушовић, именице на *ад* у 3, 6 и 7 падежу поред обичнијег облика множине употребљавају се и с облицима граматичке једнине (на истом мјесту). Интересантно је да и Шурмин за херцеговачки говор биљежи генитив множине од именице керад: *кѐрāдӣ* (Наст. вј., књ. III, стр. 168); у ову групу говора ишао би и говор Ускока у којем, по ријечима М. Станића, такође постоји облик генитива множине, затим говор Сарајева у којем, по Шурмину, „колективни супстантиви на *ад*... имају редовито и плурал са свијем правилан по *и*-декл." (Рад 121, стр. 200). Из говора данашње јекавске Херцеговине ја немам потврда за множински облик генитива, али имам потврда за облике мн. датива, инструментала и локатива из: Билеће, Требиња, Љубиња, Стоца и Мостара (овдје мислим на села чији су центри наведена мјеста), што значи да би се овај говор могао уврстити у нашу другу групу.

Изнесени материјал омогућује нам да дођемо до следећих закључака. Прво, облике множине од именица на *ад* уопште не познају они говори који су се већ од 17 вијека, због разних историских прилика, одвојили од централних и наставили свој самостални развитак. Те говоре, поред ове дијеле и неке друге особине од централних. За говоре Лике знамо да су формирани од новодосељених становника Босне и Херцеговине који су овамо дошли или бјежећи испред Турака или бјежећи испод Турака (исп. Алекса Ивић: Миграције Срба у Хрватску, Насеља XVI, стр. 17, а и даље; као и у Енциклопедији Ст. Станојевића, под Лика). Према томе може се рећи да су новодосељени становници Лике из старог

завичаја у свом лексичком фонду донијели и именице на *ад*, које су се још мијењале само по граматичкој једнини именица ж. р. на сугласник и да су ту промјену сачували до данас. Неки штокавци који су се прије XVII вијека одвојили не само од других штокаваца него и од матице земље уопште не познају колективне именице образоване наставком *ад*. Тако Решетар у нашим колонијама у Јужној Италији (Die Serbokroatischen Kolonien Süditaliens, Wien 1911), које, по њему, нису настале прије краја XV вијека (стр. 52), а које су насељене штокавцима-икавцима из области између Цетине и Неретве (стр. 88), мјесто *ад* за образовање оваквих именица биљежи наставак *-ења* и *-ена* који су настали према колективном суфиксу *ење* (стр. 198). Решетар наводи ове примјере: *ја̏њ-јањѐња, т̄е́ла-т̄елѐња, п̏ӣп̄љ-п̄ип̄љѐна, т̄ӣч-т̄ичѐња, п̄ра̑с-п̄расѐња, ко̏зл-козлѐња, ку̏ч-кучѐња, п̄у̏л-п̄улѐња, мӣш-мишѐња*... (стр. 198), али и тамо постоји именица *чељад* (стр. 197). Ово се не противи ономе што се тврди у РЈА, наиме, да се именице на *ад* јављају тек у XVIII вијеку. Из XVIII вијека има потврда у писаним споменицима, а природно, у народном говору оне су се јавиле знатно раније. Оно што је речено за лички говор може да се каже и за оне говоре Црне Горе који знају само за промјену једнине, јер је и „Црна Гора... дуго времена била изолована од осталих крајева српских“ (М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, стр. 2). Из овога произлази други закључак да је процес флексијне трансформације започео у централним говорима послије 17 вијека. А централни говори су и у развитку ове, као и у развитку других особина, предњачили. Да ли ће и други говори поћи за њима, тешко је рећи. Међутим, како смо видјели ни сви централни говори нису имали исти развитак ових именица. Док једни знају искључиво за облик генитива множине, други знају поред њега и за облик једнине, а трећи, опет, уопште не знају за множински облик тога падежа. И тешко је претпоставити да ће се тај облик уопште развити, јер је морфолошки облик генитива једнине идентичан са обликом генитива множине и не осјећа се потреба да се ти облици акцентом или дужином издиференцирају. Ово што је речено за генитив не би се могло рећи за датив, инструментал и локатив, јер се ти падежи и облички разликују.

Материјал из дијалеката још нам показује да је област са множинским облицима у 3, 6 и 7 падежу неупоредиво већа него она гдје имамо само промјену једнине ових именица. Зато се ти облици и могу сматрати књижевним. Из тог материјала још можемо видјети да је наставак *има* у тим падежима распрострањенији него наставак *ма*, као и то да је акценат тих падежа у већини ових говора кратки силазни на првом слогу. Са посљедња два закључка, као што ћемо видјети, не слажу се многе наше граматике.

Неуједначеност промјене ових именица у народним говорима одражава се и у нашим граматикама. Мишљења граматичара о њиховој промјени су подијељена. Једни су досљедни поборници граматичког принципа да именице на *ад*, пошто саме собом значе множину, не могу имати облике множине; други, опет, полазећи од онога што живи у народу и што се среће код писаца, поред граматичке једнине дозвољавају и употребу извјесних облика множине. Да и то покажемо:

Вук је у Писменици дао само облике множине: *ждребадма, пиладма* (Грам. и пол. сп. књ. I стр. 24) а у Српској граматици коју даје уз прво издање Рјечника, он даје мало необичну промјену именица овога типа, необичну са граматичког гледишта. Наиме, за номинатив, генитив, акузатив и вокатив он даје облике једнине: *тѐла̄д, тѐла̄ди* (акценат треба да је краткосилазни), а за инструментал и локатив даје само облике множине: *тела́дма*, а за датив и облик множине *тела́дма* и облик једнине *тѐла̄ди* (Грам. и пол. сп., књ. II стр. 44). Вук даје предност облику множине. Као и иначе, он је и овдје поступио према своме језичком осјећању. Он је из свога родног краја понио овакву промјену именица на *ад* и он ју је такву дао у својој Граматици. За њега је било најмјеродавније његово језичко осјећање. Он од њега није отступио иако се то противило граматичким принципима. Даничић, као што се може и очекивати од главног Вуковог сарадника, скоро у свему се слаже са Вуком. Једино, он даје предност облику једнине *тȅла̄ди* над Вуковим обликом множине *тела́дма* (Мала србска граматика, у Бечу 1850 стр. 17). За мишљењем ове двојице, сасвим природно, пошли су многи доцнији, али не и сви писци граматика. Било је и

таквих који нису хтјели да отступе од граматичког правила да у једнини могу бити само облици једнине. Тако В. Пацел изричито наглашава да се именице на *ад* „не смију склањати у множини“. (В. Пацел: Облици књижевне хрваштине, Карловац 1865 стр. 92); Карло Парчић у својим граматикама нашег језика на талијанском и француском језику исто каже да ове именице немају облика за плурал (Карло Парчић: Gram. della lingua slava, Zara, 1873 стр. 32 и Gram. de la langue serbocroate, Paris 1906 стр. 48). Тако мисли и Живко Стефановић (Српска граматика, Београд 1927 стр. 64). Од новијих граматика овакво гледање на именице овог типа налазимо у Граматици за први разред гимн. од Драгутиновића-Жежеља и Мамузића (Београд, 1950, 92). Дајући ученицима задатак писци кажу: „Напишите у згодним реченицама промену именица застава и *момчад* (последњу, разуме се, само у једнини“).

Други граматичари, а ови су бројнији, слажу се са Вуком да неки падежи могу имати облике множине, али и они сви истичу да ове именице имају правилну промјену једнине, значи да и датив, инструментал и локатив могу имати облике једнине поред Вукових облика множине. Међу првима то истиче И. Брлић у својим граматикама (И. Брлић: Grammatik der Illirischen Sprache, Agram 1842 стр. 46). Перо Будмани каже да се именице на *ад* „по правилу мијењају“, значи имају све падеже у једнини, али он одмах додаје „осим тога Срби често у дативу, инструменталу и локативу могу узети и наставак *ма* из плурала, напр. *ӣела́дма* (Gram. della lingua serbo-croata, Vienna 1867, стр. 37). Тако мисли и Миклошич (Vergl. Gram. III, Vien 1867, стр. 213). Стојан Новаковић од облика множине прихвата само инструментал и локатив, а не и датив (Српска граматика, прво целокупно издање, Београд 1894, стр. 165/6), а Љуб. Стојановић поред правилне једнине прихвата и сва три Вукова облика множине (Српска граматика за II разред гимн. 1924, стр. 54).

Иако Маретић у својој граматици даје граматику језика Вука и Даничића, он за именице на *ад* даје читаву промјену једнине, али све те облике не потврђује примјерима ни из језика Вука и Даничића, а ни из језика других писаца из чијих је дјела узимао грађу. Уз то он одмах додаје да је

за дат., инстр. и локатив „обичније из плурала узети облик“ (Грам. и стилистика, 1931, стр. 147). Осим овога Маретић наводи за облик инструментала једнине поред облика са *и* (*момчади*) и облик са *ју* (*момчађу*). Први облик потврђује из Вукова језика примјерима *чељади* и *момчади*. За именицу *чељад* ми смо напријед рекли да је потврђена већ од XIII вијека и употреба инст. једнине од ње, коју Маретић налази код Вука, не мора бити у супротности са оним што је Вук рекао у Граматици. А и облици множине од ове именице потврђени су већ из XVII вијека (в. примјере у РЈА под чељад). Али Вуково *момчади* у инструменталу једнине које је потврђено два пута: Калуђер са својом *момчади* превезе робље на леву страну Мораве (Мил. Обр. 93) и Међу овом *момчади* био је рођени брат владичин Јоко (Вукове ријечи, примјер из РЈА), противи се ономе што је он о овим именицама рекао у Граматици. Ипак би се и овдје могло рећи да је Вук у свом родном крају слушао управо оне облике које је дао у Граматици, јер су облици инстр. на *и* из доцнијег периода његовог рада. Наиме, „Милоша Обреновића“ он је издао 1828 године, значи пуних 14 година послије објављивања Писменице или пуних 10 година послије објављивања Рјечника. За то вријеме Вук је прошао многе крајеве, много је новога чуо, а могао је и у народу слушати баш овај облик. Други примјер датира из дана кад је Вук био у Црној Гори, а познато је да је он тек 1834 године први пут посјетио Црну Гору (прво писмо из Ц. Г. датирано је 12/24 септембра 1834; Вукова преписка, књ. I, 452). Све нам ово говори да је Вук облик *момчади* за вријеме својих путовања по нашим крајевима могао чути из уста „простог народа“ и да га је и он примио — а ми смо из дијалектолошког материјала видјели да тај облик није непознат ни оним говорима који су Вуку послужили као основа за стварање књижевног језика.

У новијим граматикама нашег језика истиче се да ове именице могу поред правилне једнине имати у 3, 6 и 7 падежу и облике множине (Белић, Стевановић, Брабец-Храсте-Живковић).

У тијесној вези са овим је и питање какав је наставак у множинским облицима датива, инструментала и локатива, као и какав акценат имају ти облици.

Како смо напријед видјели, Вук је за ове падеже дао облике са наставком *ма*. Такав наставак налазимо скоро у свим другим граматикама. Једино, колико је мени познато, у граматици проф. М. Стевановића налазимо наставак *има* за те падеже (op. cit. 363), а тај наставак данас је много обичнији у народним говорима, а има потврда и из дјела наших књижевника, и било је сасвим оправдано тај наставак унијети и у граматику савременог језика.

Код Вука, а послије њега и код свих других граматичара код којих налазимо ове облике[1], имамо акценат на другом слогу: *тела́дма*, *момча́дма* и сл. Међутим у народним говорима овај акценат није много распрострањен. Како нам потврђује материјал прегледаних дијалектолошких студија, Вуков акценат налазимо само у Поцерском: *тела́дима*, *ждреба́дима* (op. cit. 33) и један примјер даје Ившић из Посавског: *ждриба́дма* поред *ждри̏ба̄дима* (op. cit. 28). Сви остали говори о којима је овдје било ријечи знају само за ˵ на првом слогу (примјере в. напријед). Према томе, Вуков акценат данас се чује на врло малом простору наше језичке територије, и он треба да уступи мјесто оном акценту који је данас несумњиво најраспрострањенији.

Толико о промјени ових именица у дијалектима и у нашим граматикама. А сада да видимо како ове именице мијењају наши писци. Напријед је речено да ни код њих немамо исту промјену. Примјери које налазимо у РЈА и у Рјечничкој građи Института за језик САН, то нам потврђују. Ја сам тражио потврде за промјену ових именица: *бли̏зна̄д*, *ви̏жла̄д*, *ву̑ча̄д*, *дѐрча̄д*, *дѐрла̄д*, *ждрѐба̄д*, *жи̏ва̄д*, *звјѐра̄д*, *ја̏гња̄д*, *ја̏ра̄д*, *ју̑на̄д*, *кр̏ма̄д*, *ку̑мча̄д*, *ку̑чад*, *мо̏мча̄д*, *ма̏гара̄д*, *му̑ла̄д*, *па̏шча̄д*, *пи̏ла̄д*. *пра̏са̄д*, *ро̏пча̄д*, *те̏ла̄д*, *па̏стирча̄д* и *си̏роча̄д*.

---

[1] У Граматици проф. М. Стевановића ови облици нису акцентовани јер су дати у синтакси, а према усменом саопштењу, проф. Стевановић сматра да је данас обичнији ˵ на првом слогу него Вуков акценат.

Потврда за промјену у једнини има много. Ја их овдје нећу наводити. Навешћу само неколико примјера са облицима инструментала у једнини да бих показао колико још живи и гдје још живи облик на *ју*. Од свих наведених именица облик са *ју* нашао сам само у овим примјерима:

— Зобао сам жијер *с прасађу* (Маргитић, примјер из РЈА); — Видим и старе ратнике како се такмиче *с момчађу* у љутим борбама (С. Шобајић, Црногор. 1928, стр. 133); — Не може пристати *за момчађу* (С. Шобајић, Из завичаја, 84); — Једном затече ме гдје се бацах камена *са момчађу* (С. Матавуљ, изабр. прип. 247); — Тако смо се кланчали по шуми... сретајући се по чешће *са звјерађу* (С. Матавуљ, Из Црне Горе и Приморја, Нови Сад 1888, стр. 141); — *Са момчађу* уздано̄м дружином (Његош, Пустињак, 86); — *С унучађу* дједови играју, по три паса врте се у коло (Његош, Горски вијенац, стих 2464). Потврда за *чељађу* има доста у РЈА, ја их овдје не наводим.

Од потврда за инструментал на *и* да наведем ове:

— Кад *с момчади* обноћ вишти (тј. снаша) (В. Дошен, примјер из РЈА); — Госпава по вас божи дан има посла са — *унучади* (Матавуљ, Из Ц. Г. 61); — Нигда на рат помишљао нисам, на планини са дивљом *пашчади* (Ј. Новић, Бирч. 83).[1]

За мене је овдје главно да констатујем да облик инструментала на *ју* није обичан у многим нашим говорима. Како се из наведених примјера види, овај облик још једино живи у говорима Црне Горе. И поред тога што се он данас не чује у већини наших говора, а с обзиром на његову граматичку исправност, њему се не може порицати право књижевне вриједности.

Облици множине у 3, 6 и 7, такође, су потврђени из дјела многих писаца. Истина, чешће налазимо потврда за ове падеже са наставком *ма* него са *има*. То је разумљиво, јер, како смо видјели, управо тај наставак прописивале су све

---

[1] О инструменталу именица женског рода на сугласник в. Наш језик н. с., књ. III, стр. 270 и даље.

досадашње граматике. Да и то покажемо. Наставак *има* налазимо:

у дативу: — Само што се даје псима и *крмадима* (С. Тројановић, Јела, 95); — Рече *пасторчадима* (Врчевић, нар. прип. 195);

у инструменталу: — Саланитанске лађе *са момчадима* бјегунаца господариле су на обали (Ј. Радонић, ист. сп. стр. 92);— Желим да су здрави заједно *са мојим кумчадима* (И. Гарашанин, писма, II, стр. 278); — Окукастом цестом силазили су сељаци, с коњима и *магарадима*, натоварени дуваном (А. Наметак, Добри Бошњани, стр. 52); — Убере јабуке... од оних што промећу *магарадима* и од оних што промећу људима (Нар. приче, Луча, 1898, 495); — Дошла међедица *са њезиним штенадима* (Врчевић, примјер из „Речи са деклинацијом" од А. Белића, стр. 160); — Па их је, веле, с пролећа нашао *с јагњадима* за жијовом (Ст. Дучић, Племе Кучи, 1931, стр. 6);

за локатив немам потврда.

За наставак *ма* имам ове потврде:

у дативу: — Кад положај дође, газдарица му донесе житка у решету, које он *живадма дâ* (Д-р М. Стојковић, Збор. за народни живот и обичаје, књ. XXVII, 1929, стр. 47); — Баци *живадма* мало пшенице (Богишић, Правни обичаји, 1867, стр. 94); — Прими од њих коње и предаде *момчадма* (М. Милићевић, примјер из РЈА); — Крух кад дођеш пред кућу баци онијем *звјерадмá* да те не изједу (Вук, прип. I, 117);

у инструменталу: Ту Вук... *с момчадма* западне у бусију (А. Јовићевић, СЕЗб. XXI, 566); — Погле, бабо, како лабуд б'јели својијема опкољен *пиладма* (Ј. Илић, цел. дела, стр. 73); — Задоцни се на васкрсеније играјући *с момчадма* (Вук, дан. I, 71); — Док се момчад *с Турадма* мучише (М. А. Рељковић, сат. 32); — Тргује *теладма* (Ђоковић, превод Горког, дела XV, 187);

у локативу: Његова жена види у комшијским *јарадма* своје јаре (В. Чајкановић, срп. нар. умотворине, 1927, стр. 450); — Ако се шкрипац појави на *ждребадма* (Д-р М. Спасић, Коњов., 364).

Интересантно је да налазимо потврда и за генитив множине код наших писаца, и то код: Геца — Код *ситних телади*... кости на ногама могу се излечити (М. Гец, С. буквар, 1938, стр. 14) и код М. Лалића: — Али стражарима уопште није било стало *до њених јагњади* (М. Лалић, Изабране прип., Цетиње, 1950, стр. 82). А овај облик, како је напријед истакнуто, познају и неки наши говори. Овдје још можемо констатовати да су множински облици, како са *има* тако и са *ма* најчешће потврђени из етнолошких радова, а знатно је мањи број потврда из дјела наших књижевника (бар ја такве облике нисам нашао у Грађи коју сам користио), али то још не значи да наши књижевници не употребљавају ове облике.

Хтио бих узгред да кажем неколико ријечи и о томе како се глаголски предикат слаже са именицама на *ад*. Према ономе што смо рекли о промјени ових именица може се и очекивати да ће и ту бити неслагања, јер конгруенција зависи од тога како се гледа на њих. Ако се на њих гледа као на колектив, на цјелину, предикат је у једнини; ако се гледа као на множину јединки, предикат је у множини. Ипак се може рећи, а то истичу и познатији наши граматичари, да је данас обичније слагање са предикатом у множини. Ја ћу овдје навести неколико примјера са предикатом у множини:

— Јербо се од прељубочинства *копилад рађа'у* и *узимљу* дио праве дице (Ј. Бановац, разг. 101); — *Јарад се... смеју*... уз козе терати (Шумски закони 1930, 122) — *Кумчад су* исто као рођена дјеца (Л. Томановић, Сл. мисао, 1931) — Остала *пашчад нахрнуше* (Е. Мулабдић, На обали Босне, стр. 110); — По њој *крмад пасу* (Ст. Новаковић, загон., 101); — Гдје се *магарад туку, мртва ждребад падају* (Јавор, 1876, 477); — *Крмад* по загонима... све *њуше* земљу (Ћипико, За крухом, стр. 84): — А сад на оном мјесту на ком је хан био *крмад рокћу* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, стр. 230); — *Циганчад су му усадила* цигару у мртва уста (исто, 96); — Знате нашу *момчад* озриничку, ђе год *дођу*, свуд *замећу* шалу (Његош, Горски вијенац, стих 398—399); — И *звјерад су* исто као људи (исто, стих 802); — Ко зец кад га *вижлад окупе* (И. Цвејић, Доконије, 67); — Тек што *вучад* за мајком *помиле* (Његош

Г. В.); — Те планинка ту углављује *шелад* да јој не *смешају* (М. Глишић, прип. I, стр. 18); — У њемачком логору *заре-ваше* уплашена *магарад* (М. Лалић, Свадба, 207); — *Јесу* л' *пашчад* суци судбине наше? (В. Поповић, Очи, III пјевање).

Како видимо број потврда са конгруенцијом у множини није мали, што значи да је такво слагање данас обично, ако не и обичније него слагање са предикатом у једнини (више о овоме у Маретића, Грам. и стил., стр. 372—373), и код М. Стевановића у чланку, — Предикат збирних именица, Наш језик, књ. IV стр. 202—6).

А. Пецо

УЗ ПОЈАВУ ЈЕДНОГ РЕЧНИКА

Недавно се у књижарским излозими појавио медицински речник проф. д-р Александра Костића, који је (речник, мислимо) привукао пажњу многих љубитеља књиге, и то не само својим омотом у шест боја, својим обликом и својим називом него и именом свога аутора, који је и широј публици одавно познат, нарочито по његовим књигама Полно питање и Медицинска енциклопедија. Овај речник ће несумњиво обрадовати лекаре и друге медицинске стручњаке, и он ће, као први своје врсте код нас, подмирити једну велику потребу. О томе сведочи и име аутора и величина и садржај самога речника. Медицински стручњаци ће дати свој суд о научној и практичној вредности ове најновије књиге проф. Костића, а ја ћу о њој овде моћи дати мишљење само као лексикограф и — пацијент. Јер, мада је „Медицински речник" стручна медицинска књига, зато што је то речник и што медицинска терминологија засеца и у област језика, мислим да је врло корисно да се и у Нашем језику пише о медицинској терминологији и са становишта језика, тј. о њеној лексичкој страни.

Медицински речник проф. Костића уствари се састоји из шест речника: латинског, са 15000 речи, енглеског, са 5000, немачког, са 7000, француског, са 4000, српског, са 6000 и епонимног речника (тј. речника медицинских појмова који се зову по њиховим проналазачима) са 4000 речи. Разлика у броју термина долази отуда што је латински кичма речника, у којем је сваки латински термин преведен на српскохрватски а у загради и на енглески, немачки и француски. Кад се неком термину није могао наћи одговарајући термин на

српскохрватском, даје се његово описно значење. Овај део зове се *Латински речник*, а уствари он обухвата и грчке речи, којих има, као што је познато, највише у медицинској терминологији, било да су исконске грчке, било кованице, понекад начињене од грчких и латинских речи. Али је свима тим грчким речима овде дат латински облик. Из семантичких разлога, тј. ради бољег разумевања значења, у загради је дата и етимологија, са значењем у грчком (или латинском) сваког саставног дела термина.

Наведени број речи на појединим језицима узео сам са насловне стране, а њих има уствари много више, пошто је, као што смо видели, сваки латински термин, с неким изузецима, преведен на четири друга језика. У речницима медицинских термина на другим језицима има мање речи зато што су то уствари само регистри речи. Није јасно зашто у регистре нису ушле све речи дотичног језика које су наведене у латинском, главном делу. И зашто у свима регистрима није подједнако урађено? У српском регистру свака реч се само упућује на латинску истог значења, у енглеском и француском регистру је учињено као и у латинском речнику, тј. свака је реч преведена на српски, немачки и француски, а у немачком је свака реч преведена на српски и упућена на латински. Судећи по овим речницима — регистрима и по ономе што проф. Костић каже у предговору, рекло би се да је он свој речник наменио не само нашим, већ и страним лекарима, што би било врло добро, али у томе случају, регистри би морали бити потпунији и уједначенији.

За нас је данас важно како ће ова књига најбоље послужити нашим читаоцима, не само стручњацима, него и лаицима, па ћу, полазећи отуда, изнети своје мишљење о склопу Речника. Као лаик, управо као пацијент, и као лексикограф, очекивао сам од проф. Костића нешто друкчије састављен речник. Мени се чини да нам је потребан један прави медицински терминолошки речник, у коме би научни термини били дефинисани, не енциклопедиски, већ најконцизније, онако како се у речницима појединих језика речи објашњавају. То је најглавније, а превођење на неколико других језика долази у други ред. Таквог речника ми још

немамо, мада је досад на српскохрватском објављено неколико медицинских речника, као што су Дежманов, Гликов, Арамбашинов и др., али су они непотпуни и застарели. Потребан нам је такав медицински речник у ком се може наћи не само регистар медицинских термина и њихов превод на наш и друге језике већ и тачна дефиниција њихова. Нажалост, ми таквих речника немамо ни за друге струке, тако да уредници великог српскохрватског речника Српске академије наука муку муче при давању дефиниција појединих научних и других термина.

Ако речници — регистри имају своју практичну намену, мислим да је требало највећу пажњу обратити на српски, пошто је књига ипак намењена у првом реду нашим лекарима. А српски речник — регистар је непотпунији него други. Регистар служи томе да се сваком нашем медицинском појму нађе у латинском делу одговарајући научни термин. По овако састављеном српском регистру то се не може увек учинити. Не може зато што нити је свака српска реч упућена на научни латински термин, нити су све наше речи наведене у латинском делу унете и у регистар. Узео сам, надохват, латинску реч fibula и нашао да је објашњена нашим речима: 1) *лишњача*; син. *лишца, нузколенка*; 2) *копча*; син. *спајалица, скобља, прегљица, пређица, скопчаница, спуча, спучаница.* Међутим, у српском регистру имају само *лишњача* и *копча*! Реч *брч* објашњена је као полна зрелост, без упућивања на латински термин, а полна зрелост није унета у српски регистар, тако да нисам могао сазнати како се то каже научно. У регистру нема речи *пелен*, а нема је ни у латинском делу као *Artemisia absynthium*. Истина, у немачком регистру има реч *Wermut*, али само са значењем *вермут*, тј. алкохолно пиће, пелинковац, фр. *vermouth*, енгл. *worm-wood*, само што ова енглеска реч не значи *вермут*, већ оно исто што и наш *пелен*. Али је у регистар унета реч *пелин*, са значењем *Salvia officinalis*, тј. *жалфија* или *кадуља*, у ком се значењу, према Вукову Рјечнику, говори у Црној Гори. Реч *арбаш* упућује се на *morbilli*, а тамо је нема, већ *мале богиње*, а поред те речи још 20 синонима: *сипанице, оспине, оспице, мразе, мрасе, мраса, леченка, крзамак, сулустре, казамак, добрец, добрац,*

добринке, добриња, добрице, добрц, ферше, фрус, фрусина, фруш. Као што се види, у српски регистар и у латински речник унете су многе мало познате, локалне речи, често страног порекла, узете, свакако из терминолошке грађе д-ра М. Ј. Батута. У једном речнику народне медицине оне су на свом месту, а тешко да су целисходне у речнику какав је овај. Пошто је сврха Медицинског речника проф. Костића, поред осталог, и да допринесе уједначењу међународне медицинске терминологије, онда се с тим не слаже уношење у њега свих могућих народних назива за поједине болести. Потребно је и у томе радити на уједначавању, узимајући најпознатије и најлепше, а не неке необичне речи као напр.: *балгам, билич, церма, црен, црст, џуца, цвионост, чуна, ђота, гач, гиста, кљак, хиљ* и многе друге. Речи *гихт* нема, а поред синонима *подагра* и *улози* имају и мање познати *багавица* и *габа*. Ако реч *гихт* није унета зато што је чисто немачка, зашто онда има *гихичан* за *gichtisch*? У српском регистру нема речи: *костобоља, жигови, лажичица, чланак* (ножни), *бабина рупа*. Реч *запаљење* упућује се на *inflammatio*, што није ни довољно ни тачно, јер сва запаљења нису *inflammatio*, него се према болесном месту зову: *gastritis, nephritis, pneumonia, pleuritis* итд. И из епонимног речника изостали су неки термини, као напр. *Базедовљева болест*. Реч *коњштак* је унета у регистар са значењем „болест у костима", што је недовољно одређено, па пошто није упућено на научни назив, како ће онај ко не зна каква је то болест знати како се она научно зове? Ја знам каква је то болест, али пошто не знам њен научни назив, не нашавши је ни у „Медицинској енциклопедији", погледао сам у Вуков Рјечник и нашао ово: „*коњштак*, коњштака 1) изнутра, spina ventosa. — 2) с поља, taphus". Затим сам у латинском делу Костићева речника нашао да *spina ventosa* значи: *коњштак, штављ*. Како ово није јасно, погледао сам опет у Вуков речник и нашао да *штављ* (штаваљ, штавље) значи две врсте биљке Rumex, тј. *кисељак*. Пошто ме ова анкета одвела далеко од болести о којој је реч, погледао сам у „Српскохрватско-немачки речник" Ристић-Кангрге и нашао да *коњштак* значи: 1) болест у костима Beinfrass, Gelenkfrass,

englische Krankheit. 2. а) Rumex obtusifolius, б) Rumex pratensis, а да *штавељ* (штаваљ) значи: 1. Rumex; 2. Rumex crispus 3. в. коњштак 2. а). Из овога излази да је *коњштак* синоним са *штавељ* само кад значи *кисељак* (по Вуку у Дубровнику), а кад значи болест костију, никако. Како онда објаснити што у овом речнику стоји да *spina ventosa* значи: *коњштак, штавељ*? Пошто смо видели да су *коњштак* и *штавељ* синоними само кад значе Rumex, тј. *кисељак* (разних врста), онда је логичан закључак да или *spina ventosa* није научни назив за болест *коњштак,* или да је погрешно узето да се та болест зове и *штавељ.* Најзад сам погледао у „Свезнање" и нашао да се *коњштак* научно зове spondylitis, а у Костићеву речнику тим термином се означава *запаљење пршљена* (свакако кичменог). И после свега, још нисам уверен да је то *коњштак.* Из овога јасно излази да је требало уложити више пажње, да би се читаоци поштедели нејасности, лутања и нетачности. Професор Костић се, већ 40 година бави медицинском терминологијом, како и сам у Предговору каже. Он је о томе много писао и полемисао показујући добро познавање нашега језика и здрав смисао за његов дух, па је сасвим разумљиво што се баш он подухватио тешког и одговорног посла да изради један медицински речник. Али је тај посао толико замашан и тежак, нарочито кад је то полиглотски речник, да га само један човек не може успешно свршити, а да му се не омакну многе и нехотичне погрешке, којих у оваквој књизи не би смело бити. Надајмо се да ће Медицински речник ускоро доживети и друго издање, али за његову припрему сматрам да би проф. Костић требало да се послужи и помоћи лексикографа.

Кад је већ овај речник замишљен и израђен као вишејезички, сматрам да је велика погрешка што је из њега искључен руски језик, језик земље у којој је медицинска наука одавно на великој висини, језик којим се данас служи једна трећина човечанства. Проф. Костић, истина, у Предговору каже да је из техничких разлога руски део морао изостати, свакако из истих „техничких разлога" због којих овај речник није штампан ћирилицом. Надам се да ће се за друго издање ти разлози отклонити, тј. набавити матрице за ћирилска слова, или ће, можда, дотле Руси увести латиницу.

Ваља истаћи и онај део ове књиге који претходи речничком делу, на 1—33 страни. Ту су на првом месту *Напомене о међународној медицинској терминологији,* које обухватају: *А.* Напомене о писању и изговору латинских и грчких медицинских речи; *Б.* Преглед најчешћих префикса и одредница у медицинским сложеницама; *В.* Преглед најчешћих суфикса и основних речи у медицинским сложеницама, по азбучном реду. Ове напомене су написане тако лингвистички стручно да личе на малу латинску и грчку граматику. Сумњам да то има неку практичну вредност. Јер шта је потребно лекарима да знају шта су то грчке речи oksitonon, paroksitonon, proparoksitonon, perispomenon и properispomenon, које ретко знају и сами лингвисти, осим оних којима је струка латински. За правилан изговор грчких и латинских речи много целисходније би било да су те речи обележене акцентима.

У напоменама *О транскрибовању латинских, грчких и страних речи на наш језик* прво се даје објашњење како треба транскрибовати поједине гласове страних речи, затим правила за транскрибовање именица, придева и глагола. Узгред је речено каква је разлика између транскрибовања, транслитеровања и транслатовања. У вези са објашњењима о транскрибовању латин. именица разних деклинација, приметно бих да се и ту без потребе улази у граматику и говори о стварима које су општепознате, као напр. да се латин. именице на *-us* и *-um* у српскохрватском говоре без тога наставка, напр. *атом*, *кристал*, *метод*, *екстракт*, *рецепт* и сл., или да се речи за завршетком *-smus* код нас говоре с наст. *-зам*: *реуматизам*, *тропизам* и др. Говорећи о лат. именицама на *-ium* писац не каже да се оне код нас говоре не само на *-ијум*, већ и на *-иј*: *конзилијум* и *конзилиј*, *санаторијум* и *санаториј*, *калцијум* и *калциј*. Кад се тежи изједначењу медицинске терминологије у целом свету, онда у првом реду треба радити на њеном изједначењу у нашој земљи. О томе је требало нешто рећи. Питање облика страних придева у нашем језику врло је важно. Ту имамо у пракси велику неуједначеност, зато што смо латинске и грчке придеве добијали већином преко немачког или француског, а у последње време, с развитком науке, праве се

придеви непосредно од туђе основе нашим завршецима, док су раније наши наставци додавани на готове туђе придеве. Тако смо добили придеве: *драматичан, драматски* и *драмски, експериментални* и *експериментни* и сл. Двојак и тројак облик неких придева везан је за различно значење, и проф. Костић с правом на то указује. Ипак, не бих се с њим могао сложити да би било правилније *физиологиски институт* него *физиолошки*. Други облик је начињен од речи *физиолог* потпуно правилно, те *физиолошки институт* значи институт физиолога. Али кад је реч о променама, рекло би се да је правилније *физиологиске промене*, тј. промене које проучава физиологија. Међутим, у живом језику дуготрајна употреба је јача од правила, што показују и случајеви с нашим придевима као *водени* и *водни*, јер се каже: *водени путеви*, али *водни саобраћај*. Ако би израз *физиологиске промене* значило промене које проучава физиологија, онда израз *физиолошке промене* није неправилан, јер значи промене које проучавају физиолози, пошто их уствари они проучавају, а не физиологија.

Што се тиче страних глагола који се код нас употребљавају с три завршетка: *-ирати, -исати* и *-овати*, слажем се да би их требало уједначити у корист наст.*-овати*, као народног. Код наведених примера то ће можда и поћи за руком, јер се тиче нових термина, али код других, давно усвојених туђих глагола, тешко ће ићи, јер су постали саставни део народног говора, што и сам аутор потврђује примерима као: *оперисати, вибрирати, секцирати*. Од неких таквих придева још дуго ће живети напоредо дублети, као што су напр.: *оперисати* и *оперирати, конзервисати* и *конзервирати, деформисати* и *дефомирати* и др. Није то никакво зло. Зар немамо дублете многих народних речи, као напр.: *порез* и *пореза, појав* и *појава, завршавати* и *завршивати, употребљавати* и *употребљивати* и др?

Као врло потребна и добра књига, надам се да ће Медицински речник проф. А. Костића убрзо доживети друго издање, за чије припремање желео бих да му корисно послуже и ове моје добронамерне напомене и сугестије.

Милош С. Московљевић

ДВЕ ГРЕШКЕ КОД ДВОЈИЦЕ ПИСАЦА

Неколико читалаца једног нашег књижевног листа обратило нам се с истим питањем — да ли је исправан облик придева *књижевни* у реченици: *Превод је био награђен од Коларчева књижевна фонда*, коју су нашли у чланку једног књижевника. И сасвим је разумљиво што се ово питање поставља, јер је облик доиста необичан. За нас утолико необичнији што га је употребио писац који је још и дугогодишњи професор матерњег језика и литературе.

Мешање облика придевске и именичке промене придева у нашем језику је узело доста широке размере, али се ипак не могу од сваког придева, ма у којој се служби он налазио, произвољно узимати облици било које од ове две промене. Познато је, например, да се посесивни придеви с обликом тзв. неодређеног вида и такве заменице у зависним падежима мењају по придевској промени. И оваква је њихова промена, како смо то на овоме месту недавно показали (в. НЈ I н. с., стр. 24—38) узела врло широке размере, тако да се њихови облици именске промене, који су се доскора сматрали једино исправним, данас већ почињу осећати као архаизми. Они се у пословном, разговорном језику, па скоро ни у језику дневне штампе, готово не срећу, а ретки су и у језику савремених књижевника. Употребљавају их само они који су привржени намерном архаизирању свога стила. И генетив придева *књижевни* у горњој реченици је несумњиво резултат таквих настојања. Али се, иако принципски у овоме писцима не треба ограничавати слободу, поставља питање да ли у наведеном случају није пређена граница дозвољеног.

Кад код истог овог или неког другог писца нађемо: *у целу овоме књижевном саставу* или *од таква посла нема ништа* (тј. с локативом *целу*, односно генитивом *од таква*, м. *целоме* и *од таквога*), — ми још немамо права да им замерамо, иако су овакви облици данас, очевидно, врло ретки и доста необични. Захтев да се место облика *од велика посла* употребљава — *од великог посла* више је на своме месту мада се и првоме облику може наћи оправдања у употреби (додуше реткој) придева *велики* и у облику неодређеног вида. Придев *књижевни* у функцији коју има у напред наведеној реченици нема и не може имати таквог облика. Стил, рецимо, начин изражавања (или што слично) може бити *књижеван* или *некњижеван*. Фонд, међутим, може бити једино *књижевни*. Овај придев када се односи на једну одређену установу има само одређени вид, и не треба доказивати да се не може говорити и писати *Коларчев књижеван фонд* и да — *од Коларчева књижевна фонда* није нимало исправније него, рецимо, *из Бијела Поља, из Нова Сада, из Горња Милановца*.

Можда би ко покушао да овакву промену одговарајућих облика правда таквом њиховом употребом у народним песмама или (одвећ ретко) код старијих писаца, као што су Ст. М. Љубиша, М. Шапчанин и други, који су били под претераним утицајем језика народне поезије, где налазимо примере: *А ти* м у ш к а *чеда не родила, Ја погубих* т у р с к а *четобашу, Стаде писка по* г о с п о д с к у *двору, Каду просе за* б у г а р с к а *бана, Има ли* с л а ђ а *има ли* к о р и с н и ј а *пута, шпаг од* з и м с к а *капута* и сл. (Примери су узети из Граматике и стилистике Т. Маретића, Загреб 1931, 169/170). Не умањујући ни мало вредност народне поезије, ни њен значај за велико богатство и народну чистоту књижевног језика српскохрватског, — одмах можемо рећи да народне песме облицима речи не могу увек служити за узор књижевног језика. Тако исто ни писци које смо поменули, а који су се у овоме идолопоклонички односили према језику народних умотворина, између осталог и према ускодијалектским језичким цртама њеним, па чак и према обли-

цима које су народном певачу диктирали метрички захтеви стиха, какав случај имамо у овде наведеним примерима. Ако су овакви језички идолопоклоници народне поезије за живота Вука Караџића и првих година после његове смрти довршавали велико дело Вуково, те баш тиме стекли огромне заслуге за развитак нашег књижевног језика, — њихову славу сигурно неће стећи скоро цео век закаснели њихови подражаваоци. Развитак нашег књижевног језика данас иде, иако истим, знатно ширим током, у коме, и поред све те ширине, и управо баш због те ширине, нема места за облике какве искључује њихова функција. А функција придева у саставу имена једног одређеног појма (овде Коларчева књижевног фонда) искључује његову употребу с наставцима именичке промене. И можемо, мислим, с разлогом рећи да је наведени пример употребе придева *књижевни* с наставцима такве промене сасвим усамљен случај, и да је, према томе, ово грешка једног писца.

За онај други облик који смо забележили код другог једног такође познатог књижевника у реченици: *Непријатељ није могао да сломије наш отпор* — и који смо назвали погрешним, то се, међутим, не може рећи, јер га не налазимо само код овог једног него код већег броја наших писаца и чујемо га често у разговорном језику наше средине, и од људи који иначе говоре беспрекорним језиком. А ове две околности, и прва и друга, намећу нам питање да ли се то уопште може сматрати језичком грешком или једним обликом књижевног језика који се, лингвистички посматран, с мање или више оправдања може бранити. Покушаћемо да на ово питање одговоримо.

У лексичкој грађи Института за језик Српске академије наука нашли смо приличан број примера с презентом (и трпним придевом) глагола *сломити* у облику: *сломијем, сломијеш, сломије, сломијемо* . . . (и *сломијен, -а, -о*). Ево тих примера:

Људи које овако један удар судбине *сломије* (Љ. Недић, Целокупна дела II, 221); Министар је узалуд настојао да *сломије* вољу цареву (В. Поповић, Полити-

ка Француске и Аустрије на Балкану 1925, 132); Има људи који хоће тај отпор да *сломију* (В. Нинчић, XX век 1938, II, 118); Да сатре и *сломије* отпор Комненовића у Херцег-Босни (М. Вукићевић, Знаменити Срби... 159); Понекад обигра хатар док *сломије* муку своју (И. Вукићевић, Срце, 38); Рад је да *сломије* турску снагу (К. Руварац, Списи II, 34); Дугачке кости могу да му се *сломију* (Др Вл. Ђорђевић, Болн. служба, 136); Журио се да дефинитивно *сломије* жилави црногорски отпор (В. Ћоровић, Лука Вукаловић 1923, 126); Да их лако и о мање мука *сломијемо* и сатремо ондје (Ј. Н. Оточанин, Душан, 108); *Сломију је*, облаче је у мушко одело да не падне у очи (Дело, XII, 1896); *Сломијем* у репу нож (Ст. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, 1903 II, 4); Он сагиње главу у несрећи но не да се под њом *сломије*... (Вл. Јовановић у чланку *Србенда и готован* који је објављен у Ситнијим списима Ђ. Даничића 1925, стр. 535); Али успут је нападну пси и она бежећи *сломије* ногу (П. С. Јовановић, Пореч 334); Одрећи се настојања да се руски утицај *сломије* на балканском полуострву (В. Чубриловић, Босански устанак 1865—878, 99); Па док чију *сломије* (М. Сретеновић, Синовац 1924, 21); Или се раздебљају као пловке или се *сломију* као ова моја несрећница (Б. Ћосић, Покошено поље 431); На крају крајева *сломију* се кола тако на некоме (Винавер-Хашек, Војник Швејк III, 115); Мачку се додија па пође да се *сломије* (В. Чајкановић, Српске народне умотворине 1927, 5); То није била права битка из које се излази *сломијена* носа (М. Пупин, Са пашњака... 121).

Даље, према оваквом облику презента основног глагола *сломити* код понеког писца срећемо и од њега изведени глагол *сломијати* (Да какова невољника избављамо и мучне силе *сломијамо* — Оточанин, Старина од Старине Новака 69), а од овог опет глаголску именицу *сломијање* (Суседне команде потпомагаће *сломијање* тога отпора, Ж. Павловић. Битка на Колубари II, 662).

Из датих примера и броја писаца код којих су забележени види се да је употреба ових облика глагола *сломити* узела приличне размере у источним областима наше језичке територије, и да није непозната ни на југозападу, иако је тамо неупоредиво ређа. А облици презента глагола *сломити* о којима говоримо добивени су под утицајем системе, према глаголима који у основи презента имају наставак *је*, а инфинитивна основа им је једнака с општим глаголским делом који се завршава на *и*, типа *пити — пијем, испити — испијем, бити — бијем, сабити — сабијем, вити — вијем, савити — савијем, гњити — гњијем, сагњити — сагњијем* и сл. У језичком осећању оних што су презент (и остале такве облике) глагола *сломити* почели употребљавати у облику *сломијем (сломијен сломијати, сломијање)* првобитно се основа инфинитива овога глагола морала идентификовати с општим делом мало пре наведених глагола; *сломи-* се, дакле, у њиховом језичком осећању изједначило са: *саби-, сави-, сагњи-, сакри-* (од сложених глагола: *сабити, савити, сагњити, сакрити*), па су се презент (и трпни придев, и изведени глагол и његова глаголска именица) почели градити оним наставцима глагола за којима су се повели: *сломијем* као *савијем, сагињем, сакријем, сабијем* (*сломијен* као *савијен, сломијати* као *савијати* и *сломијање* као *савијање*.

Када се узме на ум да поједини глаголи и у појединим облицима аналогијом према друкчијим основама могу мењати своје завршетке (наставке за облик) какав случај имамо с облицима 3 л. мн. глагола *зрети* и *врети* (*зру* и *вру*, напр., према *зрим* и *врим*) — долази се до закључка да се и облици презента (трпног придева, изведеног глагола и глаголске именице) глагола *сломити* у облику са *је* м. *и* у наставку могу прихватити. Али и поред тога, као и поред све ширине њихове употребе, — оваквом презенту и осталим облицима глагола *сломити* не може се признати карактер књижевних облика. Не може зато што су ти облици ограничени на један једини сложени глагол, док ни један од осталих глагола сложених с било којим префиксом: ни *преломити*, ни *заломити*, ни *проломити*, ни *изломити*, ни ма који дру-

ги, колико ни сам прост глагол, немају друкчијих облика него с наставком *и* (у презенту) и наставцима који му одговарају (у трпном придеву, изведеном глаголу и глаголској имени-ци); нико и нигде нити говори ни пише друкчије него *ломим, преломим, изломим, проломим, ломљен, преломљен, прела-мати, преламање.* Отуда се нао књижевни облици и глагола *сломити* могу сматрати једино облици: *сломим, сломиш, сломи, сломљен, сламати* и *сламање.* Да би их у књижевном језику потисли, или да би бар с овима постали равноправни, они, свакако аналогијом добивени, облици би морали доби-ти много већу распрострањеност кодп исаца. А на то, бар за сада, нема изгледа, па зато на те облике и указујемо као на неисправне.[1]

М. Стевановић

[1] На њих је као на такве указивано у рубрици *Језичке поуке* у четири прве књиге Нашег језика предратног издања (в. у регистрима књ. I—IV).

258–59

ОДНОС ИЗМЕЂУ КВАЛИТАТИВНОГ ГЕНИТИВА И КВАЛИТАТИВНОГ ИНСТРУМЕНТАЛА

1. У свим словенским језицима, па и у српскохрватском, употребљавају се за обележавање особине нечега два падежа — генитив и инструментал у конструкцији с предлогом с. Питање разграничења у оквиру напоредне употребе ова два падежа није, међутим, посебно обрађивано у науци.[1] У граматикама словенских језика ретко се и указује на паралелност у погледу ове употребе између инструментала и генитива, а уколико се то чини, то се даје само у виду констатације, без улажења у проблем (у једној од наших најновијих граматика[2] утврђује се, рецимо, оволико: „Квалитативни генитив или генитив каквоће има у реченици различите функције. Он је атрибут: *О јуначким партизанима, поносна и храбра срца, свијетла ума и снажних мишића, говорит ће с дивљењем љетописи.* Не ваља мјесто њега употребљавати инструментал с приједлогом с. Зато треба рећи: *човјек плаве косе, дјевојка модрих очију*, а не: *човјек с плавом косом, дјевојка с модрим очима.*“)

Ја ћу покушати овде да на материјалу српскохрватског језика осветлим питање односа ових „квалитативних“ падежа да би се могла тачније утврдити њихова служба у оквиру програма практичне наставе.

---

[1] Ја сам, додуше, поставила овај проблем у своме раду „Значења српскохрватског инструментала и њихов развој“ (Београд 1954; в. стр. 204—205) и покушала да га решим, али само у најосновнијим цртама, без улажења у детаље које је неопходно познавати ако се желе резултати на основу којих би се извукла практична правила.

[2] Иван Брабец-Мате Храсте-Сретен Живковић, Граматика хрватскога или српског језика, Загреб 1954, 211.

2. У Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије М. Стевановића (Београд 1951) наведени су (на стр. 387—388) следећи примери за употребу квалитативног генитива: „А за њима се појави старац *беле браде* до појаса. — Стави на главу цариградску челенку скоро *моје висине*. — Био је то човек *средњег раста*, весео и врло питом. — Наш сапутник је *скрштених руку* стајао по страни. — Они воде Мустај-бега личког *везанијех руку* наопако. — Планински орлови *огуљених вратова* почеше се вијати небом. — Дође момче *црна ока* на коњицу *лака скока*. — Полетела два врана гаврана *крвавијех ногу* до колена, *крвавијех крила* до рамена и *крвавих кљуна* до очију. — Од најмлађег нису више ни очекивали, јер је био и сувише *хитре памети*.“ Ако покушамо да у овим примерима извршимо замену генитива инструменталном конструкцијом, видећемо да то није у свим случајевима подједнако могућно. Замена би се могла извршити само онде где је у питању појам који означава одређени део тела — . . . *старац с белом брадом*..., . . . *стајао је са скрштеним рукама*..., . . . *орлови с огуљеним вратовима*. . .[1] Онде, међутим, где се ради о појмовима који већ по себи, а специјално кад су повезани са каквом ближом одредбом, изазивају претставу о одређеном својству (исп.: *колика јој је висина* = колико је в и с о к а; *има ли памети* = је ли п а м е т н а; *има хитар скок* = хитро скаче) замена инструменталном конструкцијом је неизводљива (дакле само: . . . *средњег раста* . . . , . . . *моје висине* . . , . . . *лака скока* . . ., . . . *хитре памети* . . . , а никако: *са средњим растом* . . . , . . . *са мојом висином* . . . , итд.).

Ако покушамо да извршимо обрнуту замену у примерима где је употребљен инструментал, наићи ћемо на сличну ситуацију — негде је замена изводљива, негде није. Задржаћемо се на примерима које наводи Ђ. Даничић у својој Србској синтакси (Београд 1858) на стр. 599: *Човјек бијаше*

---

[1] У примерима: *Полетела два врана гаврана | крвавијех ногу до колена, | крвавијех крила до рамена | и крвавих кљуна до очију* и *Дође момче црна ока* замену би тешко било извршити зато што су у питању стихови чији метар односно слик захтева баш употребу генитива.

ту с руком сухом . . ., *С празном руком никуд чоек није пристао* . . ., *Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати*. . ., *Родићу ти сина са сјајном звијездом на челу* . . ., *Изиђе предањ ован са златном руном*. . ., *Свакога мрзи с празном кесом нов мјесец угледати* . . ., *Велико буре са гвозденим обручима* . . ., *Куд гођ ходали, ходали путем широкијем и с образом свијетлим*. Употреба генитива место инструменталне конструкције искључена је у примеру: *Родићу ти сина са сјајном звездом на челу*, док је, међутим, у реченици: *Куд гођ ходали, ходали путем широкијем и с образом свијетлим*, чак, рекло би се, исправније употребити генитив (. . . *ходали светла образа* . . .). У реченици: *Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати* могућно је, опет, сасвим равноправно употребити како инструменталну конструкцију тако и генитив (*ја ћу овако прекрштених руку причекати*). И у осталим наведеним примерима могућност замене појављује се са различитим интензитетом — инструментална конструкција би се најлакше могла заменити генитивом у примеру: *Човјек бијаше ту с руком сухом*, теже у примеру: *Изиђе преда њ ован са златном руном*, још теже, управо никако ако се жели језичка прецизност, у примеру: *Велико буре са гвозденим обручима*.

Анализирајући све ове случајеве долазимо до закључка да је замену немогуће извршити у оном конкретном примеру где је инструменталном конструкцијом обележен предмет који се, претстављајући посебан и посебно одређен детаљ, укључује као такав у нашу претставу о конкретној личности (. . . *сина са сјајном звездом на челу*). Замена је, напротив, најлакше изводљива у примерима где се под инструменталном синтагмом подразумева првенствено одредба субјекта у тренутку док врши радњу, одредба која се може, бар приближно по смислу, а потпуно по функцији, идентификовати с каквим придевом (исп. *ходали с образом светлим* са *ходали честити, исправни*). И даље, у осталим случајевима, могућност замене варира према оној мери у којој покретна ситуација допушта да се појам обележен инструменталном конструкцијом схвати првенствено као одредба придевског типа.

Генитив и инструментал су сасвим равноправни управо у оним ситуацијама где је у питању посебно ближе одређивање извесног детаља на датој личности: (*Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати* или ... *прекрштених руку*...) који, овако одређен, даје карактеристику саме те личности као целине (као да је речено: *Ја ћу овако ваљен и бос причекати*) тако да ми истовремено добијамо и претставу о детаљу као таквом, и претставу о својству карактеристичном за целокупну личност.

3. Вршећи овакве анализе долазимо до закључка да се основни принципи употребе једног и другог падежа у квалитативним *ситуацијама* битно разликују.

Основну улогу генитива у обележавању квалитативног значења ја бих одредила на следећи начин:

Квалитативни генитив служи првенствено за то да открије стање односно особину карактеристичну за известан појам. Ово се постиже откривањем квалитета неког интегралног дела тога појма (тј. нечега што с тим појмом чини јединствену целину), ако је само у питању такав квалитет чије везивање за одговарајући интегрални део значи непосредно одређивање самог датог појма (дакле: *седи погнутих леђа* = седи погнут, али не и: *чека болесног зуба* = чека са болесним зубом, имајући болестан зуб).

Из оваквог основног принципа појаве генитива као падежа за обележавање квалитативног значења проистичу извесна нужна, обавезна ограничења његове употребе.

Појам који се обележава квалитативним генитивом мора увек бити праћен каквом одредбом.[1] Пошто такав појам мора увек означавати нешто што чини

---

[1] Ова је појава начелно већ констатована у научној литератури. Од наших научника о томе, напр., говоре: Даничић, П. Ђорђевић и Маретић („У другомъ падежу речь показує какво є друго што, чему припада стварь коіой є она име. Такова речь треба уза се као додатакъ ... да има другу, коя показує каква є она, а по томъ є ова друга найвише придевъ" —

тако неодвојиву целину са неким другим појмом да се стање у коме се налази може схватити и као карактеристика оног другог појма, то практично значи да је њиме обележен готово увек, уколико се ради о ближем одређивању својства каквог лица, само какав део тела или каква унутрашња, психолошка страна, дакле, нешто што је заиста интегрални део личности (исп. рецимо: *Висок јунак, танак у појасу, бела лица, црни наусница* — Нар. пјесме II, 1845 г. 484 и *Она је питоме нарави*). Какав комад одела, рецимо, само се изузетно може обележити квалитативним генитивом — онда када стање у коме се одело налази даје карактеристику целе личности (рећи ће се напр.: *иде изгужваних панталона* зато што ту цела синтагма *изгужваних панталона* има значење придева *изгужван*, али се не може рећи: *иде мокре капе*).

Не само што одредба употребљена уз генитив мора бити *придевског типа*, него и цела генитивна синтагма мора носити придевску функцију. Употреба квалитативног генитива и јесте једино онда могућа када се под генитивном синтагмом крије придевско значење (исп.: *та хаљина је беле боје* = та хаљина је бела; *он је румена лица* = он је румен; *роба ниске цене* = јевтина роба, и сл.). Само тамо где место генитивне конструкције можемо употребити неки придевски израз појаву генитивне конструкције можемо сматрати правилном. Придевски облик у таквим случајевима не мора бити прави значењски синоним падежне конструкције, главно је да се њиме може извести потпуна идентификација оног значењског типа коме припада дата падежна конструкција по свом унутрашњем садржају (исп. рецимо: *дошао је разбијене главе* = дошао је рањен).

Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 53; „И овај квалитативни, као год и посесивни, генитив не може бити од саме именице, него уз њу долази увек и какав придев (квалитативни) или заменица као атрибут у генитиву" — П. Ђорђевић, Прилози за синтаксу српскога језика, О падежима без предлога, Гласник Српског ученог друштва 68, Београд 1889, 134; „Генитивом се изриче ознака, т.ј. њим се поближе когод или штогод означује; именица у таквом генитиву није сама, него је здружена с којом покретном ријечи" — Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, 491). Ово се, међутим, не спомиње у нашим новијим граматикама.

Квалитативни генитив се и функционално понаша као праби придев — налазимо га и у атрибутској и у предикатској позицији (може се рећи: *човек је седео погнуте главе* исто као и: *човек погнуте главе седео је ћутке*). Карактеристична је чињеница да га често налазимо у стајаћим изразима који исказују какву особину описним начином — откривањем квалитета неке од унутрашњих, психолошких страна људске природе: *добре душе, добре воље, рђавог расположења, питоме ћуди, благе нарави* и сл. Придевско значење оваквих израза је очигледно.

За употребу овог падежа битно је назначити да особина, испољена на једном делу неког појма, ближе одређује тај појам у његовој целокупности. У таквим случајевима означавање таквог дела и нема другог циља до да се прецизно локализује особина карактеристична за целину, тј. за дати појам. Све што је, међутим, ближе одређивање само једног дела као таквог, што, дакле, разбија претставу о пуном јединству између целине (основног појма) и дела (детаља на њему), не може се обележити генитивом. Према томе, ближе одређивање, рецимо, положаја у коме се налази један део људског тела неће се обележити генитивом (неће се напр. рећи: *лежао је главе на јастуку*), иако се таквим одређивањем стиче, у крајњој линији, претстава о положају карактеристичним као стање за целу личност. У таквим случајевима наша је пажња усретсређена на ближе одређивање самог интегралног дела о коме је реч; за употребу квалитативног генитива, међутим, као што смо констатовали, неопходно је схватити помињање самог интегралног дела као нечег од секундарног значаја, нужно утолико што се указивањем на његову везу са датим квалитетом изазива непосредна, конкретна претстава о стању односно особини оне целине у коју се он као део уклапа.

Из овога истиче практично правило да се генитивом не може обележити у квалитативним ситуацијама она именица уз коју стоји у функцији ближе одредбе каква падежна синтагма или прилошки израз; одредба

мора бити типичан атрибут — придев, односно заменица и број у придевској функцији (дакле: *срео сам девојку плавих очију, пришла му је уплаканих очију, купиће хаљину онакве боје, то је мајстор прве класе*, али не и: *срео сам девојку очију као небо, пришла му је очију у сузама* и сл.).

4. Употреба инструменталне конструкције заснива се, међутим, на управо супротном принципу.

Инструменталном конструкцијом указује се у првом реду на појаву која се јавља уз другу неку појаву као њен саставни део или пратилац.

Пошто такав појам обавезно даје својим присуством посебну особеност, карактеристику ономе са чиме се повезује у целину, то је и функција инструменталне конструкције такође одредбена, описна. Кад кажемо напр.: *купио сам ти кутију са лакованим поклопцем*, онда је *лаковани поклопац* означен као саставни део кутије о којој је реч и даје нам појам о томе **какв**а је кутија. Слична је, у крајњој линији, и функција појма *прасак* у реченици: *паде нешто с праском* где се *прасак* схвата као појава која прати падање, дакле као нешто што је у конкретном случају саставни део појаве падања и што даје податак о томе **како** се остварило падање.

Већ сам овакав основни принцип употребе инструментала у конструкцији с предлогом с показује да се овај падеж, за разлику од квалитативног генитива, може појавити не само у функцијама придевског типа, већ и у чисто прилошкој служби. Одредбена функција није, међутим, оно што би било примарно и отсудно у природи инструменталне конструкције, као што је то случај кад је у питању одређивање квалитативним генитивом, него само долази као неизбежна последица успостављања односа својственог појму који се инструменталном конструкцијом одређује као саставни део или пратилац. Појам обележен инструменталном конструкцијом независнији је, дакле, према појму са којим сачињава целину у поређењу са ситуацијом карактеристичном за употребу генитива.

Моменат напоредности, присуства, који је најбитнији услов за употребу инструменталне конструкције, чини да се значење ове конструкције, уколико није изразито прилошко, идентификује у првом реду изразима: „имајући“, „који има“, „кад има“ и сл., а не каквом придевском речју — исп.: *Ено онога с капом* = ено онога који има капу; *Свако лице с носом лијепо* (Нар. пословице, 1900 год., стр. 278) = свако је лице лепо које има нос, кад има нос; *Који оно добар јунак беше На алату коњу великоме Са крсташем у руци барјаком* (Нар. пјесме II, 1845 г. стр. 314) = ... који имађаше, ношаше крсташ барјак (исп. насупрот томе чињеницу да се значење генитивне синтагме у првом реду идентификује баш придевском речју — *дође момче црна ока* = дође ц р н о о к о момче, иако је, разуме се, и ту могућно извести идентификацију изразом „који има“ — *момче црна ока* = момче које има црне очи — али је она од секундарног значаја за прецизно одређивање падежног значења). С обзиром на овај моменат извесне аутономије, присуство какве атрибутске одредбе не поставља се као обавезан услов за употребу инструменталне конструкције (исп.: *ено онога с брадом*), нити је граматички тип одредбе одлучујући (исп.: *лежао је с главом на јастуку*). Ово свакако претставља крупну разлику према условима који одређују употребу генитива.

5. Основно питање које нас овде занима јесте свакако: одредити у којим се случајевима ове две категорије — генитивна и инструментална — могу напоредо употребљавати, а кад се постављају границе оваквој могућности.

Напоредност употребе је, уствари, могућа само у оним, углавном малобројним случајевима где конкретна ситуација допушта да се истовремено и једнако осећа битност детерминације, тј. описног момента, којом се даје карактеристика целине и чињеница да се ради о истицању једног детаља на целини. Синтагме напр. *расплетене косе* и *с расплетеном косом* могу се равноправно употребити у реченици: *седела је* (*расплетене косе* — *с расплетеном косом*) зато што само од говорног лица зависи хоће ли пажњу управити на

описивање ње (субјекта) као целине у тренутку вршења акције *седети (расплетене косе)* или на детаљ — на стање њене косе у тренутку док је она седела (*с расплетеном косом)*. Чим, међутим, конкретна ситуација даје превагу чисто придевском, детерминативном значењу — исправнија је употреба генитива, зато што је баш за његову употребу овај моменат специфично битан. У том погледу је сасвим на свом месту констатација аутора поменуте Граматике: „. . . треба рећи: *човјек плаве косе, дјевојка модрих очију,* а не: *човјек с плавом косом, дјевојка с модрим очима*" (Брабец-Храсте-Живковић, о. с. 211). У случају где је, напротив, битније истаћи п р и с у с т в о извесне појаве него указати на одређени моменат који управо резултира из тог присуства — исправније је употребити инструменталну конструкцију (дакле: *буре са гвозденим обручима, ован са златним руном* боље него — *буре гвоздених обруча, ован златнога руна).*

Сам тип функционалног момента је такође одлучујући у вези с питањем напоредне употребе инструментала и генитива. Генитив се може појавити само тамо где је дата синтагма у функцији која је типична за придевску реч; чим се функција дате синтагме тумачи у прилошком смислу, употреба генитива је искључена. Ствари стоје управо обратно кад је у питању инструментална конструкција. Упоредимо ради илустрације следеће примере: *И ту мајка тврда срца била*[1] и *С пуним срцем миловаше њену меку косу.*[2] У оба случаја у питању је иста именица *срце* мада повезана са различитим атрибутима који у такву везу уносе — за први пример, значење чврстог, непоколебивог става, за други значење радосног, пријатног расположења. Синтагма *тврда срца* јавља се у именском делу предиката и могла би се заменити п р и д е в о м *храбра* или сл. Синтагма *с пуним срцем* има п р и л о ш к у вредност и могла би се заменити прилогом *раздрагано* или сл. Употребити инстру-

[1] Ђ. Даничић, о. с. 56.

[2] М. Стевановић, Један прилог српскохрватској синтакси, Белићев зборник 1937 г. 311.

менталну конструкцију за први случај а генитив за други било би, међутим, немогућно, иако се, уствари, у оба случаја ради о одредбама које означавају некакво унутрашње, психолошко стање.

6. Из целог овог излагања проистичу следећи закључци.

Поља употребе генитива и инструменталне конструкције у обележавању квалитативног значења не поклапају се него се само укрштају у једном уском сектору. Област коју захвата инструментална конструкција је шира и то из следећих разлога: генитив обавезно захтева уз себе какву одредбу, инструментал не захтева; одредба о којој је реч мора бити придевског типа ако је у питању генитив, а ако инструментал не мора; сама генитивна синтагма добија искључиво оне функције које могу носити придеви, а конструкција с инструменталом појављује се и са придевском и са прилошком функцијом.

Овакво стање условљено је основном природом ових падежа. Генитив, рецимо, и у другим својим употребама врши службу коју носе и придеви (исп. посесивно значење), а јавља се осим тога, што је такође карактеристично, и ван квалитативног одређивања као падеж обавезно везан за атрибутску одредбу (напр. при временском одређивању — рецимо: *дошао је прошлог петка*, а никако: *дошао је петка*. За употребу инструментала с предлогом с, опет, битан је моменат повезивања појма њиме обележеног у целину, заједницу са другим неким појмом. На овом моменту су изграђени и остали значењски типови који се у нашем језику обележавају оваквом конструкцијом.

Милка Ивић

О УМЕТКУ *-ОВ-* (*-ЕВ-*) У МНОЖИНИ ИМЕНИЦА ПРВЕ ВРСТЕ

Привидна отступања од вршења гласовних промена углавном су објашњена у науци. Утврђено је да отступања од вршења гласовних промена заправо не постоје; а оно што нам може изгледати као отступање објашњава се временском и територијалном ограниченошћу вршења гласовних промена.

Друкчије је код аналошких промена, које преовладавају постепено и често не захвате целу категорију у којој су се шириле. Овде ће бити изнесени неки моменти који нам у извесној мери могу објаснити двојаке облике, настале као резултат недоследног вршења једне аналошке промене.

Уметак *-ов-* (*-ев-*) проширио се под утицајем некадашњих основа на *й*. Иако је само за мали број именица утврђено да су припадале овој деклинацији (по Куљбакину: *сынъ*, *мєдъ*, *лєдъ*, *домъ*, *врьхъ*, *волъ*, *полъ*, *садъ*, а можда и *даръ*), ипак је њихов утицај на деклинацију разних словенских језика знатан. У нашем језику например добивен је од тих основа наставак *-у* у локативу једнине и уметак *-ов* (*-ев-*) у множини именица прве врсте.

Познато је да се овај уметак није проширио на све именице прве врсте (реч је о књижевном језику). Како се може видети у разним нормативним граматикама (најдетаљније код Т. Маретића), уметак се проширио углавном на једносложне именице, затим на већи број двосложних које у зависним падежима испадањем непостојаног *а* добијају једносложну основу, најзад на известан број других двосложних именица.

Јасно је зашто се овај уметак ширио углавном код једносложних именица: именице старих основа на *й* све су једносложне, па је природно што се уметак проширио на остале једносложне именице.

Тако исто је јасно зашто се уметак проширио и на многе именице са једносложном основом у извесним падежима.

Међутим ни код једне од две наведене групе овај уметак није сасвим преовладао; облике множине без уметка праве и неке једносложне и многе двосложне именице. Поставља се сада питање могу ли се онда — бар у извесној мери — утврдити разлози који су одређивали границе ширења овог уметка. Одмах морамо констатовати да о неким строгим, прецизним границама не може бити ни говора, јер је ово аналошка појава; а аналошке промене су још мање безизузетне него фонетске, које су, такође врло ретко без икаквих изузетака[1].

Ипак се извесни закључци намећу.

1. Основни критеријум за ширење овог уметка био је, како је и иначе познато, број слогова, јер су старе именице са основом на *й* биле све једносложне; стога је јасно и зашто именице са више слогова углавном немају уметка. А ово углавном вреди и за двосложне именице без непостојаног *а*: *јелен*, *йошок*, и многе сличне именице не могу имати облике множине са слогом *ов* (одн. *ев*) између основе и наставка.

Али један мањи број таквих двосложних именица поред краће може имати и дужу множину, тј. множину са уметком испред наставка. Карактеристично је да скоро све те именице припадају двама одређеним акценатским типовима, типу *вй̏шēз-вй̏шēза* и типу *jȁвōр-jȁвора*. То је изнео Т. Маретић у својој Граматици, где наводи ове примере: *вишез*, *гавран*, *голуб*, *башак*, *буквар*, *дувар*, *јаблан*, *јасшреб*, *клобук* (тј. мјехур кад вода кључа), *колуш*, *лабуд*, *лишај*, *мјехур*, *нерасш*, *йојас*, *йроцијей*, *случај;* или друге акценатске варијанте (без дужине на другом слогу у зависним падежима): *јавор*, *јасен*, *йламен*, *прамен*, *сшршљен*. Треба додати да се именица *сȍкō-сокȍла* код које су облици множине често са уметком *ов*, јавља и са друкчијим акцентом: *сȍкō-сȍкола*, и то је приближава акценатским типовима *вй̏шēз* и *jȁвōр*.

[1] Битна разлика између изузетака од фонетских и од аналошких промена јесте у томе што се изузеци од фонетских промена углавном могу објаснити временском и територијалном ограниченошћу вршења гласовних промена, а аналошке промене — па према томе и изузеци од њих — често су „факултативне“ природе.

Ово припадање одређеним акценатским типовима намеће мање-више одређен одговор на питање ширења уметка код ових именица. Пада одмах у очи да се распоред квантитета старих именица са основом на *й* у потпуности поклапа са распоредом квантитета у одговарајућим слоговима поменутих двосложних именица (упор. *вӥте̄з-вӥте̄за-вӥтезови* и *сӣн-сӣна-сӣнови*, тако и *дар*, *сад;* или *јӑво̄р-јӑвора-јӑворови* и *до̑м-до̑ма- до̀мови*, тако и *мед*, *лед*, *врх*, *во*). Према томе, овде пресудни моменат за аналошко ширење наставка није био број слогова, већ вероватно квантитет слогова. Именица *ћӥлим* са множином *ћилими* и *ћилимови* претставља отступање, јер припада друкчијем акценатском типу.

2. Већи број двосложних именица са непостојаним *а* у номинативу множине такође има уметак: *бубњеви*, *вепрови*, *витлови*, *мозгови*, *овнови*, *орлови*, *оцеви*, *петлови*, *јармови*, *точкови*, *трошкови* и још неке. Али напоредо са њима има далеко већи број именица истог броја слогова које немају овога уметка: *борци*, *вранци*, *гњурци*, *жмарци*, *знанци*, *јунци*, *ловци*, *копци*, *мамци*, *Немци*, *попци*, *самци*, *црнци*; *капци*, *момци*, *папци;* *нокти*.

Пада у очи да именице које се завршавају на *-ац* (< *ьць*) немају уметка: *белци*, *борци*, *венци*, *вранци*, *гњурци* и многе друге; изузетно код *отац* имамо и *оци* и *оцеви* са диференцијацијом значења. Нешто слабије се опиру ширењу уметка *-ов-* именице са завршетком *-ак* (< *ькъ*). Тако неке од њих праве множину без уметка (*капци*, *леци*, *меци*, *папци*), неке су обичније са уметком (*врискови*, *ћошкови* и сл.), неке праве множину и на један и на други начин (*чворци* и *чворкови* итд.). Најзад, двосложне именице са непостојаним *а* које имају какав друкчији завршетак по правилу праве множину са уметком (*бубњеви*, *котлови*, *јармови* итд.).

Сасвим је природно што се уметак са једносложних именица проширио на оне које су им по броју слогова најближе, тј. на двосложне именице које у зависним падежима имају једносложну основу (*ветр-*, *огњ-* и сл.). Ипак се уметак није проширио на именице са завршетком *-ац* (само у извесној мери ово вреди и за именице на *-ак*).

Ове именице могле су се одупрети ширењу уметка зато што чине исту морфолошко-семантичку категорију са многобројним вишесложним именицама са завршетком *-ац*. Наставак *-ац* врло је продуктиван тако да се речи изведене помоћу њега морају осећати међусобно везаним и сличношћу гласовног склопа и својом семантиком. Тако су се именице као *борац*, *гњурац* и сл. одупрле ширењу уметка јер су се наслањале на сличне вишесложне именице типа *трговац*, *носилац* и др. И вероватно није случајно што су именице на *-ац* са дужом множином (*оцеви*, *палцеви*) од давнина немотивисане речи.

Именице на *-ак* слабије се опиру ширењу уметка вероватно због слабије продуктивности наставка и да би се избегло мешање са именицама на *-ац* (у множини без уметка долазило би до уједначавања).

3. Огромна већина једносложних именица прави множину само са уметком. Ипак има известан број таквих које праве множину без уметка и таквих које је праве на оба начина: *брави*, *брци*, *вла̂си*, *вла̏си*, *вуци*, *гости*, *гроши*, *Грци*, *дани*, *ђаци*, *звуци*, *знаци*, *зраци*, *зуби*, *јади*, *коњи*, *краци*, *миши*, *мрави*, *прсти*, *Руси*, *црви*, *Чеси*; овамо иду и: *људи*, *ари*, *хвати*, *сати*.

Моменти који су вероватно одлучивали о границама ширења уметка код једносложних именица врло су разнолики и сложени. Понегде се по свој прилици укрштају и више разних разлога. Зато је немогуће дати прецизно објашњење који су разлози и код којих именица били пресудне природе. Ипак, може се доћи до извесних индиција.

а) Упадљиво висок проценат тих именица има у множинском наставку *ц*: *брци*, *вуци*, *ђаци*, *звуци*, *знаци*, *зраци*, *краци*. Вероватно у овом има извесног утицаја двосложних именица на *-ац* (*борац*) и *-ак* (*момак*). Овај утицај није могао бити нарочито јак, што се види по томе што се све ове именице употребљавају и са дужом множином (*бркови*, *вукови*, *знакови* итд.), и по томе што многе именице са *ц* у наставцима множине нису подлегле том утицају.

б) Знатно јачи и принуднији морао је бити потстицај који је деловао на једносложне именице које значе народ-

ност: ниједна од њих не прави множину са уметком (*Вла̏си, Грци, Лаӣи, Руси, Саси, Чеси*). Ове именице могле су чувати краћу множину јер се наслањају на многе вишесложне именице исте морфолошко-семантичке категорије (*Бугари* и сл.). Овоме је ишао на руку и већи број слогова основе у једнини него у множини код неких именица (*Срби̯н-* : *Срб-*), чиме је уједначавање према основама на *ӣ* онемогућено (главни потстицај за то уједначавање долази из једнине).

в) Висок проценат једносложних именица без умѐтка (знатно виши него осталих именица) није се раније мењао по основама на *о*: гост (*гостӣь-гостӣи*), дан (*дьнь-дьнє*), миш (*мышь-мыши*), црв (*чрьвь-чрьви*), људи (*людьѥ*). Ово нам даје основа за претпоставку да је и то могао бити један од момената који су спречавали ширење уметка. То би морало значити да су у време уједначавања основа на *ӣ* и на *о* ове именице још чувале старе наставке и да су због тога остале ван тог процеса уједначавања. Уосталом, трагове старе промене и данас чувају нѐке од тих именица (уп. *дне*; *људма*; ген. мн.: *љу̑дӣ, цр̑вӣ, го̀стӣ*); овоме треба додати да су и остале именице без уметка нарочито подложне ширењу утицаја основа на *ĭ* (уп. промењен род код именице *влас* < *власъ*, облик *коњма*, ген. мн. *мрави, зуби, ӣрсӣи, нокӣи, саӣи, хваӣи* и сл.).

И један семантички моменат у вези је са типом промене, или бар са врстом наставка у генитиву множине. Наиме, значење партитивности везано је за наставак *-и* у генитиву множине (од именица које значе меру: *ари, хваӣи, саӣи*). А исте ове именице немају уметка ни у осталим падежима множине. Шта је ту старије — генитивни наставак *-и* или отсуство уметка, која је појава узрок а која последица, — не може се поуздано рећи без хронолошког истраживања.

г) И још једна семантичка категорија, управо припадништво њој, вероватно је имала утицаја на чување краће множине. Наиме знатан број поменутих именица значи део тела (*ӣрсӣи, брци, власи, зуби*; и сл. и *нокӣи*), што значи да припадају истој категорији са доста бројним именицама четврте врсте типа *очи, уши, ӣрси, ӣлећи*; и вероватно су ове именице посредовале те су се наставци четврте врсте проширили на

именице као *ӣрсӣ*, *влас* и сл. Да се именице које значе део тела збиља осећају као посебна семантичка категорија показује ширење двојинског наставка *ју*. Тако је под утицајем генитива именица са значењем парних делова тела (*очију*, *ушију*) добивено и *косӣију*, *ӣрсӣију*.

д) Већину једносложних именица без уметка везује један семантички моменат. Именице *брав*, *брк*, *зуб*, *мрав*, *ӣрсӣ*, *црв* (овамо иде и *људи*) много се чешће употребљавају у множини него у једнини. Ово је могло бити врло значајно за одупирање ширењу уметка. Наиме, главни потстицај уједначавању основа на *о* и на *й* долазио је од једнакости падежа у једнини; а код именица које се у једнини ређе употребљавају није могао бити снажан овај потстицај: „централни" облик није више номинатив једнине већ номинатив множине.

И још једна семантичка нијанса у вези са овом: постоји извесна разлика у значењу између облика множине и једнине код неких од ових именица. Облици множине, наиме, имају извесне врсте збирно значење, јер најчешће значе не неки случајан скуп јединки, већ више-мање сталну групу (*зуби* су орган, слично *ӣрсӣи*, *брци*; *коњи* су често исто што и запрега, *Руси* — народ и сл.).

На основу свега изложеног може се закључити да границе аналошког ширења уметка *-ов-* (*-ев-*) нису никако произвољне, већ одређене извесним разлозима морфолошке и семантичке природе. Ти разлози не могу се сасвим прецизно утврдити, али су се извесни закључци, мислим, могли извући.

Миӣар Пешикан

ЈЕЗИК У ШКОЛИ

ОБРАДА ПОДРЕЂЕНИХ РЕЧЕНИЦА

Пре обраде подређених реченица, тј. подређеног односа реченица у сложеној реченици, наставнику је најпре потребно да буде јасно шта то значи релативна или апсолутна независност, шта је главно, шта подређено, шта основно, шта одредбено. Ако је он у свему томе довољно одређен, сигуран, тек тада он сам може очекивати и да његово излагање буде уверљиво и да ће га ученици схватити како ваља. Ученик треба да схвати приређеност и подређеност што конкретније, одређеније. Он треба да се увери да у тим односима има врло различних степена и врста односа независности односно зависности.

Треба ствар тако постављати и излагати да се запази у подређеном односу међу реченицама да имамо једну основну мисао, а она се своди на два основна члана — субјекат и предикат, а да према том основном суђењу, основној вези, имамо другу везу која према првој стоји као одредба, као допуна, као тумачење које чини да нам је основно суђење, основна мисао јаснија, одређенија, потпунија. Отуд неће бити тешко извести и шта је главна, основна реченица, а шта је њена одредбена, подређена реченица.

Како видимо, подређена се мисао или подређена се реченица узима као опонент главној реченици, оне су тим односом не супротне него сагласне што једна долази другој као нужна одредба, као одредба неопходна да се садржај основне реченице што потпуније претстави. Та се опонентна црта садржи у факту што се главна реченица не може претпоставити без подређене, што нема главног без споредног, што се не може замислити основно без одредбе-

ног. Појам главног нужно изазива постојање подређеног, појам основног нужно има свој опонент у одредбеном. Да није одредбене реченице, ми не бисмо имали ни главне реченице и обрнуто: одредбена већ претпоставља оно што ће одређивати. Природно — ако се која од тих реченица у одређеним ситуацијама узме посебно, сама, она ће бити само проста реченица, па не може бити говора о каквом односу: то је проста реченица, а за питање односа реченица мора се претпостављати сложена реченица. — Стога, дакле, само у сложеној реченици може бити говора о односу простих реченица. Ми ово спомињемо као основно, али ћемо запазити да и у различним случајевима елизије можемо имати и просту реченицу која је на неки начин настала свођењем негдашње сложене реченице баш на ту просту реченицу, а ми то обично и не запажамо, али кад уђемо у анализу садржаја и облика реченица, лако запазимо да се мора поћи од основнога — да је у питању сложена реченица, а да су потом наступила у одређеним ситуацијама испуштања не само простих чланова просте реченице него чак и читаве главне реченице, а да је остајала само подређена реченица која се тако осамосталила, постала је сама себи довољна, јасна, одређене садржине. Такве су оне реченице типа: Да ћутиш!, Да се ниси макао!, Што сам уморан!, Што бих играо!, Где бих ја то рекао! и сл. О томе се говори на другоме месту, а ми овде само наглашавамо да и у тим случајевима треба видети негдашњу сложену реченицу која је елизијом главне реченице сведена на негдашњу подређену, одредбену, реченицу. И сад одиста имамо просту реченицу, али анализом лако установљавамо да је то уствари негдашња проста реченица која је остала без своје главне реченице, а то се испуштање надокнађује изменом, појачавањем, подизањем интонације баш те реченице која нам је остала и која је примила на себе садржај, смисао испуштене реченице и обележила га новом интонацијом, што се опет у писању означава узвичником (уп. Молим те да дођеш: Да дођеш!, — у првом случају сложена реченица, интонација равна, нема особитијег истицања; у другом проста реченица, интонација измењена, појачана, подигнута; у првој нема обеле-

жавања интонације, емоционалног момента, у другој има — узвичник и сл.).

Општи се појмови о детерминативној служби једне реченице према другој лако стварају ако се пође од просте непроширене реченице коју проширујемо различним простим додацима (прилошким одредбама које су казане прилошким речима, прилозима, падежима без предлога или с предлозима и сл.), па се ти различни додаци или одредбе и даље развију у читаве подређене реченице. Разуме се, у овим случајевима треба бити опрезан да се не изврше и тако велика померања да се лако запази измена и смисла садржаја једног суђења, а и односа међу тим новим везама. Овај се начин развијања, природно је, — препоручује, али увек треба имати у памети да тако одиста реченице не настају. Наиме, не настаје сложена реченица баш тако: прво проста, потом се развија у проширену, а ова у зависно сложену. Свака реченица, проста или сложена, с приређеним или подређеним односом и сл., — све оне настају у одређеним ситуацијама које некад нису једнаке у два различна случаја и две различне прилике. Свака је одраз и израз одређеног садржаја одређене ситуације. И дете треба да увиди из анализе да се мењањем ситуације, околности, мења и сам израз те нове ситуације, околности. Било би потпуно формалистички ако бисмо се везали за то да само настајање подређених реченица тумачимо као јединим начином што се развија реченица од просте одредбе. То треба схватити само као помоћно средство, као начин како бисмо детету претставили како се *може* градити подређена реченица развијањем, проширивањем прилошке одредбе у реченицу сличног карактера. Свака је ситуација условила одређену и само једну форму израза, просту или сложену, приређену или подређену реченицу. Подређене реченице као одредбе којег члана главне или те читаве везе треба градити тако да се и не мора осећати увек баш тај моменат— напоредност у развијању онога што је просто у оно што је сложено, јер сложена реченица настаје не таквим развијањам једног из другог него је духовни механизам наш у једном случају

узимао простији или најпростији израз, другипут сложенији или најсложенији израз, реченицу.

Ми тек анализом долазимо до тога да је прост додатак у простој проширеној реченици сличан по значењу, по односу, по служби — одговарајућој подређеној реченици, да одговара садржајем ономе што је карактеристично за основну везу, за основно суђење, за везу субјекта и предиката као јединство суђења. Разуме се да у оваквим случајевима не треба заборавити ни саму механизованост израза који је таквим настао баш честом употребом, из потребе да се да што динамичнији, импресивнији израз суђењу. Исто тако, природно је, такве везе подређених или одредбених реченица за основне или главне реченице можемо тумачити као додатке, само већ не просте додатке него развијене већ читаве подређене реченице.

Ако се утврдило схватање да и у тим сложеним реченицама имамо оно што је основно у главној реченица, а да је подређена само додатак казан читавом новом реченицом, тј. да имамо у тако сложеним суђењима у основи само два члана — субјекат и предикат главне реченице, а да је све друго неразвијен (дакле — прост) или развијен додатак (дакле — нова подређена реченица). Тако се стиче уверење да одиста функционално нема разлике међу простим додацима, било да су казани само појединим речима, синтагмама, везама с предлозима или како друкчије, или пак читавим реченицама, али другостепеним по функцији стога што су одредбеног карактера као и сами прости додаци. Стога ће и такве подређене реченице као и сами прости додаци казани, дакле, само простим речима, односно синтагмама, уствари бити елементи субјекатске или предикатске синтагме, те ће и на тај начин бити могуће тумачити атрибутску реченицу субјекта као члан субјекатске синтагме, а временску или какву другу реченицу подређеног односа према предикату као елеменат предикатске синтагме. Увек, дакле, један члан или једна веза, или једно подређено суђење према једном члану главне или основне реченице или

према њихову јединству, према главној реченици као целини, јединству.

Кад се приступа анализи реченице, прво се установљава да ли је у питању проста или сложена реченица. Ако је сложена, одређује се однос међу простим реченицама. Али то је сасвим просто кад је сложена само од две просте реченице. Кад је више простих реченица у сложеној, лако се запажа да међу тим различним простим реченицама могу бити различни, шаролики односи: ту може бити и приређених и подређених, а и таквих које су према једним реченицама као главне према подређеним или обрнуто, али и које су међу собом приређене а према другим опет подређене и сл., па су према једним као главне, према другим, и у исто време, као подређене и сл. У једној сложеној реченици може бити и приређених и подређених реченица. Тај однос може бити врло различан: може бити само једна главна, а све друге су њој подређене, на њу непосредно наслоњене; може бити више подређених реченица, а да свака од њих има само своје подређене одредбене реченице; може бити једна главна, а да се на њу ланчано наслањају, надовезују друге реченице тако да је свака претходна главна за сваку наредну реченицу, те имамо да је прва главна за другу, друга за трећу, трећа за четврту итд., али је притом друга не само главна за трећу него и подређена првој, а трећа је не само главна за четврту него и подређена другој и сл., а све се посредно наслањају или посредно објашњавају основну, општу, заједничку главну, прву реченицу, сем друге, која се непосредно наслања на прву, која јој је самим тиме и најближа, најтешње везана и сл. (уп.: Дошао сам из села у коме живи твој брат кога сам видео кад сам био на одмору и сл. — свака наредна подређена претходној). Ако установимо да имамо реченичке скупове (о томе на другоме месту), у њима се проналазе основне, главне реченице, а потом њихове одредбене (ако их имају), којима се одређује карактер по функцији коју имају у том склопу према својој главној, основној реченици. Ако су две приређене реченице са својим подређеним реченицама, онда већ можемо

говорити о реченичким скуповима, у овом случају о два реченичка скупа, где су две основне реченице, а према њима одређен број подређених реченица. Природно је што ће се свака подређена реченица у таквим везама усмеравати према својој основној, главној реченици, а неће имати никакве непосредне везе с подређеном или одредбеном реченицом друге главне реченице тих напоредних скупова (уп.: Ја сам читао књигу коју си ми дао, а ти си певао песму коју си научио.). Не треба испустити из вида да једна подређена реченица може бити додана, као подређена, као додатак, двема или трима реченицама које су за ту заједничку подређену реченицу све подједнако главне. Ту, дакле, имамо нешто аналогно ономе што једна главна реченица може бити главна за две или више подређених реченица. Овде су те главне међу собом приређене, а тако су и подређене једној главној међусобно приређене. То је јасно из природе односа простих реченица у таквим везама у сложеној реченици (уп.: Дошао сам к вама да с вама радим, да с вама делим зло и добро, да се с вама борим против заједничког непријатеља, да с вама живим и да с вама умрем; Људи су копали по цео дан, жене су им помагале — да би обезбедили храну за толики народ.). У првом склопу имамо сложену реченицу: прва је главна, све су друге на њу непосредно наслоњене, све је тумаче, све су јој одредбенице, све објашњавају намеру радње главне реченице, основне или главне реченице. — У другом склопу исто тако имамо сложену реченицу. Али ту су прве приређене, а трећа објашњава намеру или циљ обеју првих, предњих, приређених реченица. Трећа је, дакле, додатак, одредбеница обема предњим реченицама, те су јој обе главне подједнако главне.

Наставник треба да у анализи односа простих реченица поступа еластично, што значи да се држи унутрашњег односа, смисла тих односа реченица, а не да се круто прихвати облика, свезице и других формалних ознака. Ученик ће правилном анализом увидети, осетити да у тој живој материји језичкој владају закони, али нема оне крутости

која се запажа у самој форми. У томе треба да се установи да постоје велике могућности померања значења и односа а да анализом хоће да се установи значење и да се прихвати начин изражавања према коме се могу израђивати и у другој прилици сличне везе, склопови и реченице. Наставник треба да, кад се јаве две могућности, уме да укаже која је прихватљивија, која је логичнија према ситуацији у којој је поникла, из које је настала. Не сме се у овоме ослањати на некакво фразирање нити на заобилажење него ваља да логичким путем улази у однос из којег проистичу те реченице, да проналази оно што најбоље одговара стварном значењу и стварном односу реченица. Наставник се може и колебати указујући на све околности и на све могућности, али не сме остати на раскрсници. Он у одређеној ситуацији треба да се одлучи: може бити ово, и то због тога и због тога; не може бити оно, и то опет због тога и због тога; може ово, и то у овом случају; може оно, и то у овом случају. Ако је ово, онда не може бити оно и сл. Ученик мора бити сигурно вођен: он треба да осети из уверљивог излагања свог наставника да је то сигуран, одређен, логичан ослонац, разум, знање, па ће му бити јасно да је језик особита грађа и да су реченице особити склопови који могу у одређеним ситуацијама имати само једно одређено значење а да у другој ситуацији морају имати друкчије значење и друкчији однос. Наставник је дужан да у овим питањима не само сигурно води него и да изазива на размишљање и на дискусију своје ученике, да их ставља у одређене ситуације из којих ће они под различним угловима видети увек нов и посебан однос и карактер реченице. На тај ће начин развијати у ученика самопоуздање и веру да и они могу улазити у „тајне“ језика и језичког израза, да и они умеју тумачити пут мисли и израза који се изричу у различним склоповима.

А да би сам наставник био за ово припремљен, он мора имати — и доста знања и много вештине. Он треба да прилази и реченици као вези основних елемената суђења у којима се мисао изражава на простији или сложенији на-

чин. Основним елементима суђења намеће се из саме глаголности одређеност месна, па временска и начинска. То су три пратилачка, унутрашња момента глаголности. Али је често потребно те моменте унутрашње природе спецификовати, изрезати, ближе определити другим спољашњим ознакама — прилозима места, времена, начина, синтагмама, падежима без предлога или с предлозима и сличним. И сад — ето елемената који се могу и даље спецификовати, развијати. Тако можемо развијати те одредбе и читавим реченицама, подређеним реченицама. Ученик ће се на тај начин оспособљавати да и сам на сличан начин размишљајући комбинује, развија и конструише и сложеније реченице. Он ће увиђати законитости изражавања, услове под којима се то врши и кад се то може вршити. Све ово у првом реду важи баш за развијање сложене реченице подређеног карактера.

Конкретније речено, узме се проста непроширена реченица, према њој се напише проста проширена реченица, а према овој већ сложена реченица у којој смо прост додатак развили у подређену реченицу. Подвлачимо сва додавања и развијања, а основно, оно што је било у првом примеру, у првој простој непроширеној реченици остаје неподвучено и у другим двема реченицама. Тако добијамо од прве просте реченице у трећој — главну, а од простог додатка у другој реченици, сад већ — у трећој реченици — нову, подређену реченицу оног карактера какав је био прост додатак у другој реченици. Из тога природног преформирања једне реченице у другу добија се одређен утисак и стиче се свесно знање о вредности подређених реченица према простим додацима односно према оним типовима реченица састављених од основних чланова, субјекта и предиката. Например: Ја ћу доћи: Ја ћу доћи *по ручку:* Ја ћу доћи *пошто ручам.* Ја читам: Ја читам *ради уживања:* Ја читам *да бих уживао.* Ја сам дошао: Ја сам дошао *због болести:* Ја сам дошао *због тога што сам болестан.*

У свим тим напоредо узетим реченицама имамо према простом додатку развијену просту реченицу истог карак-

тера какав је био и онај прости додатак. Тако од првог најпростијег облика непроширене реченице добијамо проширену, као развијену спецификацијом која је већ делимично постојала и у самом основу оне просте реченице, али није била изречена, док у последњем имамо ту спецификацију развијену у читаву просту реченицу оне врсте које је и сам прост додатак средње (друге) реченице. Сад већ у трећем примеру немамо просту него сложену реченицу. У њој је сачувано оно што је основно, првој реченици, али је дат развијен облик оног простог додатка који смо имали у другом примеру. Од тога је начина лако прелазити на сличне и различне случајеве и сложеније примере.

Узмимо сада особите врсте атрибутских, субјекатских и објекатских реченица. Ако смо овладали атрибутом — да је то додатак именици, њена одредба, а да именица може бити у различним службама (субјекат, објекат, име у предикату, додатак субјекту, објекту, предикату и сл.), знамо да ћемо према томе имати и различне врсте тих атрибутских реченица — субјектова атрибутска реченица, објектова атрибутска реченица и сл. Опет узимамо примере напоредо:

Вредан човек не оклева: човек *који је вредан* не оклева (развијен атрибут субјектов у субјектову атрибутску реченицу.

Видео сам *вредна* човека: Видео сам човека *који је вредан* (опет развијен атрибут али сад објектов и — у објектову атрибутску реченицу).

Ко рано рани и ко доцно леже кућу тече: *Раноранилац и доцнолегалац* кућу тече. — Подређеним реченицама казан је субјекат главне реченице, дакле — субјекатске односне реченице.

Чуо сам *ко говори:* Чуо сам *говорника.* — Подређена реченица је објекатска, дакле — односна објекатска реченица. — Таквих се примера увек може узети произвољан број. Они су врло карактеристични за питање оваквих односа.

Али треба настојати да се врше вежбања и обрнутим путем. Наиме, ученицима треба показати и објаснити слу-

чајеве подређених реченица које се могу сажимати у просте додатке. Тиме им објашњавамо да се може вршити и сажимање а не само проширивање. Али, с друге стране, и тада им треба рећи да се тако обично не склапају реченице, тако не настају реченице, него се тим начином служимо да бисмо објаснили однос онога што сажимамо према ономе у шта га сажимамо, а потом да би се видео однос облика израза.

Наићи ће се и на случајеве подређених реченица које се не могу сажимати, а исто тако и на просте додатке који се не могу развијати у подређене реченице. И то треба да покаже специфичност израза који је за једну ситуацију подесан а за другу није, као и то да се један израз може замењивати другим, али да притом настају и извесне промене у самом односу. — Где год је могуће, треба указати на те могућности променом смисла која настаје из одређене ситуације, а коју прати промена облика и означава промену у смислу појединих израза па и односа њихових.

Често се узима главна реченица као независна, а то је, разуме се, погрешно. У сложеној реченици, рекли смо, не може бити такве независности. Ако с ученицима вршимо анализу реченице *Писаћеш ми*, лако нам је запазити да је садржај потпуно одређен, не треба нам никакво тумачење. Али ако узмемо реченицу: *Писаћеш ми* кад стигнеш, запажамо да садржај реченице *Писаћеш ми* у оба случаја нема исто значење. Само је у првом примеру потпуно одређено значење те везе. У другом примеру већ имамо нешто друго: констатује се истим речима то да ћеш ми писати, али је сад то писање опредељено временски реченицом „кад стигнеш“. Ако с том основном реченицом *Писаћеш ми* вежемо реченицу „ако стигнеш“, онда опет имамо другу вредност и те прве реченице. Свака је нова одредба дошла да ближе покаже околности у којима ће се или би се могла вршити радња те основне, главне реченице. А само је једанпут независна, потпуна, сама довољна да изрази завршен исказ, потпуну реченицу. То је деци схватљиво, а можемо се помоћи и простијим примерима: узимајући просту непроши-

рену реченицу и проширујући је различним додацима. Тада се такође увиђа да је проста непроширена реченица баш својом општом цртом, што уопште, најшире даје израз о нечему ипак најјаснија сама за себе, јаснија него кад је издвојимо из сложене реченице, остављајући њену подређену реченицу која је дошла по нужди да ту основну реченицу допуни, објасни. Уп. *Ми читамо: Ми читамо* књиге: *Ми читамо* књиге за време одмора: *Ми читамо* књиге кад се одмарамо. Својим обликом, својим најопштијим казивањем прва је реченица сасвим јасна. Али смо у свакој новој ситуацији осетили потребу да тај основни израз добија у новој вези и ново, потпуније, одређеније значење. У последњој већ реченици ми смо добили сложену реченицу: развили смо временски додатак у подређену, одредбену временску реченицу.

Или узмимо примере: *Да те питам?* и Дошао сам *да те питам.* Дете ће увидети не само из интонације него из целине да су ту две вредности саме реченице казане свезицом *да* и презентом *питам.* На тај се начин успева више него издвојеним тумачењем једног па другог. Напоредо објашњавање развија и критички однос учеников према језичком материјалу, али исто тако развија и његове способности да се служи тим начином изражавања различним облицима којима се диференцира значење појединачних израза и њихових веза. А тек то је оно чему треба да тежимо а не пасивном знању које се не искоришћава. Стога је корисно узимати различне типове таквих реченица и на њима се задржавати (*Кад ћеш доћи?* — Не знам *кад ћеш доћи; Где си спавао?* — Реци нам *где си спавао,* и сл.).

Ово везивање подређених реченица за просте одредбе главних чланова реченице, субјекта и објекта, развијање и сажимање, има одређене циљеве — да се развије осећање, обогати израз, да се укаже на могућности израза на више начина. Али у томе треба да је у основи: шта се жели истаћи том одредбом, простим додатком или развијеном реченицом. Тако ће се време реализације радње главне реченице казивати *временском* реченицом, али се може временска

одредба казати и простим додатком, само што тада нећемо имати сложену реченицу него просту проширену (Доћи ћу *по сванућу*: Доћи ћу *пошто сване*). Тако се ради и с другим случајевима. А увек се истиче функција: временски додатак казује време радње која се изриче предикатом, али се и *временском* реченицом исто тако казује време реализовања радње главне реченице, те сад имамо сложену, подређену реченицу. И *намерна* се реченица тумачи као израз, објашњење циља или намере радње главне реченице; *узрочна* као објашњење узрока радње главне реченице; *последична* казује последицу радње главне реченице; *поредбено-начинска* — начин како се врши радња главне реченице или у поређењу: да је оно што се изриче главном реченицом слично ономе или различно од онога што се изриче подређеном реченицом; *допусна* — допуштање могућности да се врши или не врши радња главне реченице и поред сметње коју садржи подређена реченица; *односна* — односи се на коју реч главне реченице; *погодбена* — казује погодбу или услов под којим се врши или би се могла вршити радња главне реченице и слично.

Код нас се обично схватало да директни говор треба узимати као потпуно одвојену реченицу. Стога се обично избегавају примери у којима имамо такве садржаје. Али треба знати да и директни говор и индиректни говор имају исти однос према оној уводној реченици којом се упућује на тај говор или којом се долази до тога говора. Тај директни говор, природно је, може бити и сам од више реченица. Тако треба и поступати: цео тај директни говор треба посматрати као објекат, а потом узимати сам тај говор и у њему проналазити какве реченице имамо и какав је однос међу њима. Ми узимамо примера ради само простији облик: Брат рече: „Доћи ћу к теби.“ — Оно што је брат рекао уствари је објекат предиката (прелазног глагола) предње, сад главне реченице. То се запажа кад се тај директни говор пренесе у индиректни. Имаћемо: Брат рече да ће доћи. Ту се такође запажа да је ранији директни говор сад казан као индиректни говор, а то је сад декларативна (исказна) реченица

и објекат главне реченице, као што је било и пре. Објекатску ћемо реченицу имати и у случајевима као: Он га упита: „Где је Милан?“ Преформирајући реченицу, добијамо: Он га упита где је Милан. Однос је исти . . .

Како се из овога види, великој разноврсности подређених реченица треба поклонити особиту пажњу. — Стога што се дају велике могућности спецификовања радње главне реченице и прелива међу реченицама које служе као развијене одредбенице, стварају се могућности и већег колебања, о чему се говори на другоме месту.

М. С. Лалевић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Изгубили коња, будибокснама!* (Бранко Павловић, Политика, 25 V 1956)

У правописном речнику имамо заиста написано „будибокснама", али тај начин писања вреди кад се тај израз употреби у пренесеном значењу, у смислу „чудан", „необичан": *Неки бубибокснама човек!*

Међутим, кад је израз као овде употребљен у свом правом значењу, треба га писати одвојено: *Буди бог с нама!*

2. *Многи биолози углавном се слажу да човек не умире од старости, већ због исцрпљености ћелија у његовом организму.* (Политика, 24 IV 1956)

Исцрпљена напором, неколико тренутака пошто је престала да свира онесвестила се. (Пол. забавник, 21 IV 1956)

Начин неодређени горњег глагола у књижевном језику је *црпсти* а не *црпити*, трпни придев ваља да гласи *црпен* (а не *црпљен*), као што од *бости* и *грепсти* гласи *боден* и *гребен*.

3. ...*премда су се и у години 1954 и 1955... појавили преводи многих дела који... нису требало да буду преведена* (Политика, 25 V 1956)

Човек не зна шта да мисли о горњој реченици. А било је тако просто рећи:

дела која није требало да буду преведена.

4. *Витешкији — али због тога не и мудрији — су двобоји припадника племена Свахили.* (Политикин забавник, 2 VI 1956)

Енклитика *су* не може да стоји непосредно после цртице, јер после цртице постоји пауза, те енклитика нема пред собом реч да се на њу наслони. Грешка се може избећи на два начина, може се, тј. рећи:

Витешкији су — али због тога не и мудрији — двобоји итд. или: *Витешкији — али због тога не и мудрији — јесу двобоји* итд.

5. *То се догодило и зато што су је велика збивања обхрвала.* (Књ. новине, 13 V 1956)

Прост глагол гласи *рвати се*, а не *хрвати се;* према томе и с предметком об сложен глагол гласи *обрвати*, а не *обхрвати.*

6. *Нико, као Француз, не трпи силу која је насиље, не трпи терор, нико, као Француз, не мрзи неправду* (Књ. новине, 13 V 1956)

Према горњем тврђењу излази да је француски карактер прилично противречан: с једне стране нико као Француз не трпи насиље, терор, а с друге нико као Француз не мрзи неправду.

Писац очевидно у првој половини реченице није рекао што је хтео. Он је свакако хтео рећи да Француз не трпи силу и да се тиме издиже изнад свих других, а казао је да нико не трпи силу сем Француза, да је Француз, дакле, у томе иза свих других, што свакако није тачно, па је зато требало рећи да *нема никога ко тако не трпи силу и терор као што их не трпи Француз.*

7. *Све што се на тој површини види, оставља безмало сјајан утисак и делује умирујуће* (Политика, 3 X 1956).

Па и најновији лекови справљени од биљке раоволфије дејствују умирујуће на нервни систем (Политика, 16 X 1955)

Сазнање да ће фабрика тешко примити њихове пројекте . . . не делује охрабрујуће на архитекте (Политика, 13 XII 1955).

Све чешћа употреба глаголског прилога као придева у средњем роду показује све мање језичко знање оних који данас пишу. Нема скоро дана а да се не нађу изрази као:

делује умирујуће, делује охрабрујуће, направљени од глаголског прилога у придевској служби. Цели тај поступак је излишан кад већ имамо готов глаголски прилог, те се могло написати:

делује умирујући, делује охрабрујући итд.

8. *Француз Декандол рекао је да ће им бити четири до шест хиљада година, по чему би ти припадници били најстарија дрва на свету* (Политикин забавник, 21 IV 1956).

Реч је о древетима у шуми, а не о дрвима у подруму. Множина од *дрво* у природи гласи *дрвета*.

6. *Смеше се поздрављајући сер Идна и све жене које су га чекале на излазу.* (Политика, 13 X 1955)

Кад писац хоће да употреби неки стран племићки назив, мора знати како се он употребљава. У енглеском језику вреди правило да се титула (сер) употребљава само пред крштеним именом, а не пред презименом, дакле, *Сер Антони* или *сер Антони Идн*, а никад *сер Идн*.

10. *„Дуго живети", писао је овде Ман, „значи наджнвети многе које природа не пушта толико дуго да битишу као индивидуална бића* (Летопис МС, X, 1955).

Не може човек да верује колико неки наши писци мало воде бриге о језику којим пишу. Иако им је у више махова скретана пажња на то да *битисати* не значи *постојати*, него *проћи*, као што пише и у Вуковом Рјечнику, скоро нема дана да се ова грешка и по неколико пута не понови у дневној штампи или у књижевним часописима. Зар у уредништвима наших часописа и листова нико не води рачуна о чистоти језика па да писцима обрати пажњу на грешке које често понављају?

11. *За ових десет година само у једној деценији, успели смо да пустимо у погон 28 хидроцентрала и 23 термоцентрале* (Дуга, 15 IV 1956).

Али сад долази оно што је најглавније. Писац каже да су централе пуштене у *погон*. *Погон* је, у овом смислу, нова реч у нашем новинарском језику. Та реч нам је мо-

гла доћи с две стране. Прво, она може бити из народног језика. Као таквој Вук јој даје немачко значење das Wegtreiben, што је глаголска именица од глагола „отерати“. Други је извор те речи немачка реч der Betrieb, која има много значења, а углавном: рад (машине), вршење неког занимања или обављање посла, трговине, експлоатација рудника итд. Далеко би нас одвело кад бисмо ту нову реч употребљавали у свима значењима која она има у другом језику, и зато је најбоље избегавати је и у случају потребе узимати оно њено значење које има у народу. У горњем тексту могло је лепо да се каже „пустимо у рад“, што би свако одмах разумео.

12. *Сликар Н. Н. моли вас да изволите присуствовати отварању своје изложбе слика* итд.

Тако гласи позивница на отварање једне изложбе. Многи од позваних, боље рећи сви позвани који знају свој језик, запитали су се: „Како могу да отидем кад не приређујем никакву своју изложбу?“

13. ... *и да су нам били врло близи и други многи песници* (Вјесник у сриједу 4 IV 1956).

Облик *близ* за *близак* не постоји у нашем књижевном језику. Додуше у Боранићевом Хрватском правопису наведена је реч „близ(ак)“. То значи да реч „близ“ постоји у западним крајевима. Ипак на већем делу наше језичке територије она је изгледа крња, као кад би се рекло *„дал“* уместо *далек* *„вис“* уместо *висок* итд. Оне који су почели да употребљавају ту реч можда је завело то што се компаратив гради понекад и од крње основе многих придева. Али и поред тога у осталим случајевима никоме не пада на памет да тим придевима крњи позитив.

Св. П.

14. *Ватрогасна организација у Котор Варошу спада међу најактивније ...*

У горњој реченици, која је узета из једног дневног листа, није правилно написано географско име *Котор-Варош.* У вези са тим примјером може се говорити о двије не-

исправности — о неисправном писању и погрешном мијењању овога топонима.

У писању многи гријеше јер не воде довољно бриге о томе шта кажу наши правописи како треба писати имена ове врсте. *Котор-Варош* по свом облику спада у полусложенице, јер ту немамо све услове који су потребни за стварање праве сложенице. Имена ове врсте разликују се и по начину писања и по промјени од оних која су већ раније постала праве сложенице као што су: *Београд, Вучитрн, Мостар* и сл. С друге стране она се разликују и од имена која су састављена од двије речи, а гдје обје ријечи чувају и своју промјену и свој акценат као што су: *Нови, Сад, Бела Црква, Дуго Село, Нова Варош* и сл. Имена као *Котор-Варош* не иду ни у једну од две наведене групе. Она иду у групу полусложеница, код којих оба дијела још чувају свој акценат, али од којих се мијења само други дио. Због тога што се први дио имена не мијења, он је тијесно везан за промјену другог дијела. Та веза увијек се означава цртицом. Према томе једино је исправно писати *Котор-Варош* исто онако као што је једино исправно писати са цртицом и *Будим-Пешта, Херцег-Нови, Иван-Планина* и сл.

Друго питање је како се мијења именица *варош* у овом географском имену. У нашем примјеру она има промјену именица мушког рода, а све граматике нашег језика уче нас да се та именица мијења као именица женског рода на сугласник, тј. по IV (Белићевој) врсти. Тако прописују наше граматике, тако је у књижевном језику, али није увијек и свуда тако у народним говорима. Има крајева гдје се ова именица мијења и као именица м. р. Због тога и наилазимо на двојаку промјену географског имена о коме је овде ријеч. Једни пишу само онако како прописују граматике нашег језика, други, опет, пишу онако како се каже у крају гдје се налази ово мјесто. Поставља се питање шта је исправније. Ако бисмо пошли од принципа по ком се географска имена изговарају и пишу онако како изговарају становници краја у коме се она налазе, а под претпоставком да се тамо једино каже *из Котор-Вароша, у Котор-Варошу*, могли бисмо закључи-

ти да је таква промјена правилна и да се може сматрати књижевном. Међутим, не може се рећи да ова именица у народу краја гдје се налази ово мјесто једино има промјену именица мушког рода. Осим тога овдје треба имати на уму још један моменат. Именица *варош*, која се једино и мијења у географском имену о ком је овдје ријеч, још живи у књижевном језику као именица женског рода и због тога је за књижевни језик једино исправно и у топониму *Котор-Варош* њу мијењати као именицу женског рода.

А. П.

РЕГИСТАР

VII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; арх. = архаизам, архаичан; ген. = генитив; глаг. = глагол, глаголски; грам. = граматички; гран. = граница; дв. = двојина; дијал. = дијалекатски; енкл. = енклитика; знач. = значење; изг. = изговор; једн. = једнина; јез. = језик, језички; л. = лице; мед. = медицина, медицински; мн. = множина; непр. = неправилан; обл. = облик; п. = падеж; пр. = прошли; през. = презент; прид. = придев; прил. = прилог; пост. = постанак; сад. = садашњи; слож. = сложеница; ст. = стари; стил. = стилски; тр. = треба; трп. = трпни; уп. = употреба.

А

Б

Г

Ђ

Е

Ж

З

И

Ј

Л

М

Н

П

Св. Н.

ИСПРАВКЕ

1. Скрећемо пажњу читаоцима на неке штампарске грешке из ове, VII књ. Нашег језика:

страна	ред	стоји	треба
109	7	поменутих	познатих
114	38	Бјелостенец	Белостенец
177	5	аноним	ононим

2. Исто тако се сматрамо обавезним обратити пажњу читалаца на једну омашку учињену у тексту Закључака Новосадског састанка, објављеног у књ. VI НЈ. Наиме, у 8-ој тачки Закључака испред речи „превођење“ неким случајем је испуштена реч *самовољно*, а како је потребно да текст Закључака буде потпуно верно дат, указујемо на то да последња реченица овога закључка гласи: „Треба спречити штетну појаву самовољног „превођења“ текстова и поштовати оригиналне текстове писаца“.

Ову исправку чинимо тек сада зато што грешку нисмо уочили раније, него нам је на њу недавно указано.

Наш Језик *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин.; цена поједином броју је 60 дин. Претплату слати Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слати Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.* — Рукописи се не враћају.